

Pausanias, *Beskrivelse af Grækenland*, bog 3.

oversat af Carsten Weber-Nielsen
kommenteret af Erik Worm

3.1 De tidligste konger¹

1 Allerede efter Hermesfigurerne er man i Lakonien. Efter hvad Lakedaimonerne selv fortæller, blev *Lelex*, der var urindbygger, den første konge i dette land, og efter ham kaldtes hans undersætter *Leleger*. Han havde en søn, *Myles*, og en yngre, *Polykaon*, som udvandrede - hvorhen og hvorfor skal jeg forklare andetsteds.² Da *Myles* var død, arvede hans søn *Eurotas* magten. Han ledte det sumpede vand på sletten gennem en kanal ud til havet. Da det var løbet ud, og der kun var en flod tilbage, kaldte han den *Eurotas* (*den smuktrindende*). 2 Da han ikke havde nogen sønner, efterlod han kongemagten til *Lakedaimon*. Hans mor var *Tajgete*, efter hvem bjerget har sit navn, mens hans far ifølge sagnet var *Zeus*. *Lakedaimon* levede sammen med *Sparta*, der var datter af *Eurotas*. Da han nu fik magten, forandrede han først landets og beboernes navne og opkaldte dem efter sig selv. Derefter grundlagde han en by og gav den navn efter sin kone, og den hedder den dag i dag *Sparta*. 3 *Lakedaimons* søn *Amyklas* ønskede også at sikre sig et eftermæle og grundlagde en by i Lakonien. Af hans sønner var *Hyakinthos* den yngste og kønneste, men døden ramte ham, før den ramte hans far, og *Hyakinthos'* gravmæle er at finde i *Amyklai* under *Apollons* kultstatue. Ved *Amyklas'* død gik magten over til hans ældste søn *Argalos* og senere, da han døde, til *Kynortas*. *Kynortas'* søn var *Oibalos*. 4 Han ægtede *Perseus'* datter *Gorgofone* fra *Argos* og fik sønnen *Tyndareos*. *Hippokoon* var uenig med ham angående hans adkomst til kongemagten; da han selv var den ældste, gjorde han krav på magten. Han knyttede *Ikarios* og dennes tilhængere til sig, hvorved han i magt langt kom til at overgå *Tyndareos*, og han jog ham dermed en skræk i livet og tvang ham til at flygte, efter hvad *Lakedaimonerne* siger, til *Pellana*. *Messenerne* har et sagn om, at

-
1. Alle konger 3.1-10 er sat med *kursiv*.
 2. 4.1.2

han på sin flugt kom til Afareus i Messenien. Afareus var søn af Perieres og bror til Tyndareos på mødrene side. De fortæller videre, at han boede i Thalamai i Messenien, og at hans børn kom til verden dér. 5 Senere blev *Tyndareos* bragt tilbage af Herakles og genvandt sin kongemagt. Også hans sønner blev konger ligesom Atreus' søn *Menelaos*, der var hans svigersøn, og *Orestes*, der var gift med Menelaos' datter Hermione. Da herakliderne vendte tilbage, mens *Orestes'* søn *Tisamenos* var konge, fik hver af byerne Messene og Argos hver sin konge - den sidste Temenos, den første Kresfontes. I Lakedaimon *opstod der to kongehuse*, idet *Aristodemos'* sønner var tvillinger, og denne beslutning accepterede Pythia, fortæller de. 6 Aristodemos selv, siger de, var død i Delfi, før Dorerne vendte tilbage til Peloponnes. Der er folk, der glorificerer hans skæbne og påstår, han blev dræbt af Apollons pile, fordi han ikke spurgte oraklet, men han havde tidligere ved et tilfælde truffet Herakles og af ham fået at vide, at Dorerne ville komme tilbage på denne måde. De folk er nærmere sandheden, der siger, at Pylades' og Elektras sønner dræbte Aristodemos. De var fætre til *Orestes'* søn Tisamenos. 7 Hans sønner fik navnene Prokles og Eurysthenes, men skønt de var tvillinger, var de stærkt uenige, og selv om de hadede hinanden, hjalp de i fællesskab Autesions søn Theras med at grundlægge en oversøisk koloni. Theras var bror til deres mor Argeia og havde været deres formynder, og han ledede koloniseringen af den ø, der dengang hed Kalliste (*Smukkeste*), idet han gik ud fra, at Membliaros' efterkommere frivilligt ville afstå kongedømmet til ham. 8 Det gjorde de også, idet de tog i betragtning, at Theras' slægt gik tilbage til Kadmos, mens de selv kun var efterkommere af Membliaros, en almindelig borger, som Kadmos efterlod på øen som leder af beboerne. Theras gav øen sit eget navn, og Theraierne ofrer stadig til ham hvert år som øens grundlægger. Prokles og Eurysthenes var kun enige i at hjælpe Theras af sted; på alle andre punkter havde de hver deres mening. 9 Og selv om de havde været enige, ville jeg ikke have kunnet indføje deres efterkommere i en fælles oversigt: deres kronologi stemmer overhovedet ikke overens, sådan at fætter er samtidig med fætter og deres børn med deres børn og så fremdeles med deres efterkommere. Jeg må derfor behandle hvert kongehus for sig i stedet for at blande dem sammen.

3.2 De første agiader

2 Eurysthenes, der var den ældste af Aristodemos' sønner, siger de, havde sønnen *Agis*. Efter ham kalder de Eurysthenes' slægt *Agiaderne*. Under hans regering grundlagde Patreus, søn af Preuges, den by i Achaia, som de endnu i vore dage kalder Patrai efter ham, og Lakedaimonerne hjalp ham med det. De hjalp også Gras, søn af Echelas, søn af Penthilos, søn af Orestes, med en oversøisk kolonisering. Han skulle med tiden erobre landet mellem Jonien og Mysien, der i dag hedder Aiolis. Hans forfar Penthilos havde allerede tidligere indtaget Lesbos, den ø, der ligger ud for det nævnte fastland. 2 Mens Agis' søn *Echestratos* var konge i Sparta, jog Lakedaimonerne alle voksne Kynurere ud, idet de påstod, at bander fra det kynuriske område hærgede Lakedaimonernes slægtninge i Argolis, og at de åbenlyst drog på plyndringstogt ind i Lakedaimon. Man siger, at Kynurerne oprindeligt var Argeiere, og at folkets grundlægger skal have være Perseus' søn Kynuros. 3 Ikke mange år efter fik Echestratos' søn *Labotas* magten i Sparta. I afsnittet om Kroisos fortæller Herodot,³ at denne Labotas som barn havde den Lykurgos til formynder, som har givet Lakedaimonerne deres love, og han kalder ham Leobotes, ikke Labotas. Det var under Labotas, at Lakedaimonerne første gang erklærede Argeierne krig. De beklagede sig over, at Argeierne bemægtigede sig kynurisk landområde, som de selv havde erobret, og at de fik Lakedaimonernes undergivne, periøkerne, til at falde fra. Ved den lejlighed skal nu ingen af parterne have udført noget mindeværdigt i krigen. 4 De to følgende konger af dette hus, Labotas' søn *Doryssos* og hans søn, *Agesilaos*, blev tidligt ramt af skæbnen. Mens Agesilaos var konge, gav Lykurgos sine love. Nogle siger, at han havde fået udstukket retningslinierne for dem af Pythia, andre, at det var love fra Kreta, han indførte. Kreterne siger, at disse love er givet dem af Minos, og at hans overvejelser ikke var uden guddommelig medvirken. Efter min mening er det også til Minos' lovgivning, Homer hentyder i disse vers:

*Storstaden Knossos er en af dens byer. Der herskede Minos,
Zeus's samtalepartner, som konge i ni år ad gangen.*⁴

3. 1.65.

4. Homer, *Odysseen* 19.178-9.

5 Lykurgos vender jeg tilbage til. Agesilaos' søn var *Archelaos*. Mens han var konge, overvandt Lakedaimonerne Aigys, en af de periøkernes byer, og gjorde befolkningen til slaver, fordi de mistænkte Aigyterne for at holde med Arkaderne. *Charilaos*, kongen af det andet hus, hjalp Archelaos med at erobre Aigys og udførte også selv store bedrifter som Lakedaimonernes leder, men dem skal jeg omtale, når jeg går over til det kongehus, der hedder *Eurypontiderne*. 6 Archelaos' søn var *Teleklos*. Under ham overvandt og udryddede Lakedaimonerne Amyklai, Faris og Geranthrai, byer beboet af periøker, som Achaierne havde holdt indtil da. Beboerne i Faris og Geranthrai blev så skrækslagne ved Dorernes angreb, at de gik ind på at forlade Peloponnes under frit lejde. Folkene i Amyklai kunne de imidlertid ikke jage ud ved det første angreb. De holdt længe ud i krigen og udførte ganske bemærkelsesværdige bedrifter. Dorerne leverede selv beviset for modstanden ved at rejse et sejrsmonument over Amyklaierne. De regnede altså denne sejr for den største triumf på den tid. Kort efter blev Teleklos dræbt af Messenere i Artemis' helligdom, som ligger på grænsen mellem Lakonien og Messenien, på et sted der hedder Limnai (*Søerne*). 7 Da Teleklos var død, fik hans søn *Alkamenes* magten, og Lakedaimonerne sendte Euthys' søn Charmidas til Kreta, en anset mand i Sparta, for at standse Kreternes borgerkrige og få dem til at opgive de små byer, der lå langt fra havet og manglede styrke, og i stedet samle befolkningen i dem, der lå bekvemt for sejladsen. Lakedaimonerne ødelagde også Helos, en achaisk by ved havet, og besejrede i et slag de Argeiere, der var kommet heloterne til hjælp.

3.3 *Agiadernes kongehus, - fra Polydros*

3 Da *Alkamenes* var død, blev hans søn *Polydros* konge, og Lakedaimonerne sendte kolonier af sted til Italien, til Kroton og til Lokroi ved Kap Zefyrion. Mens han var konge, nåede den såkaldte messenske krig sit højdepunkt. Lakedaimonerne og Messenerne er ikke enige om årsagerne til denne krig. 2 Hvordan de fremstiller sagen, og hvordan krigen sluttede, skal jeg straks komme ind på. For nærværende skal jeg nøjes med at sige, at det var Nikandros' søn Theopompos, kongen fra det andet hus, der i reglen anførte Lakedaimonerne i den første krig mod Messenerne. Da krigen mod Messene var kæmpet til ende, og Messenien var

reduceret til Lakedaimonernes slave, blev Polydoros myrdet; han nød stor anseelse i Sparta og var populær blandt folket – han begik nemlig aldrig vold mod nogen eller fornærmede nogen, og han forvaltede retten med en vis medmenneskelig følelse – 3 da Polydoros nu havde opnået et strålende navn i hele Grækenland, blev han myrdet af Polemarchos, der stammede fra en berømt familie i Lakedaimon, men temmelig hidsig af natur, som det viste sig. Efter sin død modtog Polydoros mange æresbevisninger af Lakedaimonerne. Der findes imidlertid også et gravmæle for Polemarchos i Sparta; måske mente man, at han tidligere havde været tapper nok, eller det er hans familie, der hemmeligt har begravet ham.

4 Så længe Polydoros' søn *Eurykrates* var konge, fandt Messenerne sig i at være Lakedaimonernes undergivne, og heller ikke det argeiske folk voldte dem besvær. Men under Eurykrates' søn *Anaxandros* gjorde Messenerne oprør mod Lakedaimonerne - skæbnen havde nemlig bestemt, at de nu skulle jages helt ud af Peloponnes. En tid holdt Messenerne stand, men til sidst blev de besejret, og under frit lejde forlod de Peloponnes. De, der blev tilbage i landet, blev Lakedaimonernes slaver bortset fra dem i kystbyerne. 5 Hvad der skete i den krig, Messenerne førte mod Lakedaimonerne efter at have brudt med dem og gjort oprør, hører ikke hjemme i min fremstilling her. Anaxandros' søn var *Eurykrates* og denne anden Eurykrates' søn *Leon*. Under disse kongers styre led Lakedaimonerne jævnligt nederlag i krigen mod Tegeaterne. Under Leons søn *Anaxandrides* fik de overtaget over Tegeaterne; det skete på følgende måde: en Lakedaimoner ved navn Lichas ankom til Tegea; netop på det tidspunkt var der våbenhvile mellem de to byer. 6 Ved Lichas' ankomst var Spartanerne efter et påbud fra oraklet⁵ i færd med at lede efter Orestes' knogler. Lichas ræsonnerede sig nu frem til, at de lå begravet i huset hos en smed, og det gjorde han på følgende måde: hvad han så hos smeden, kunne han punkt for punkt sammenligne med spådommen fra Delfi. Smedens bælte lignede vinde, for de udstødte også voldsomme pust, slaget var hammeren, modslaget ambolten, jernet meget passende lig med menneskets smerte, fordi man bruger jern i krigen. I det, vi kalder den heroiske tidsalder, ville guden have kaldt bronzen for menneskets smerte. 7 Man kan sammenligne det orakelsvar, Lakedaimonerne havde fået om Orestes' knogler, med det, som

5. Se Herodot 1.67.

Athenerne senere fik om at bringe Theseus tilbage fra Skyros til Athen, for ellers var det ikke muligt for dem at indtage Skyros. Miltiades' søn Kimon fandt Theseus' knogler også ved at ræsonnere sig frem, og kort efter indtog han Skyros. 8 Jeg finder det bevist, at alle våben i den heroiske tidsalder var af bronze, i de vers af Homer,⁶ der angår Peisandros' økse og Meriones' pil. For øvrigt bestyrkes påstanden i mine øjne af Achilleus' lanse, der er indviet i Athenes helligdom i Faselis, og Memnons sværd i Asklepiostemplet i Nikomedeia. Både lansens spids og dup og sværdet er helt og holdent lavet af bronze.

9 Jeg ved med sikkerhed, at det forholder sig sådan. Leons søn *Anaxandrides* er den eneste Lakedaimoner, der har haft to koner på én gang og boet i to huse samtidigt. Hans første kone var udmærket i alle andre henseender, men børn kunne hun ikke få. Da eforerne opfordrede ham til at forskyde hende, sagde han, at det kunne han aldrig finde på. Han ville dog føje dem så meget, at han tog endnu en kone foruden den første. Den anden kone fik sønnen Kleomenes. Da han var kommet til verden, fik den første, der indtil da ikke havde kunnet blive gravid, først Dorieus, derefter Leonidas og til sidst Kleombrotos. 10 Da Anaxandrides var død, måtte Lakedaimonerne ifølge deres love give *Kleomenes* kongemagten, da han var den ældste, og mod deres vilje tilsidesætte Dorieus, skønt de anså ham for både klogere og mere tapper end Kleomenes.

3.4 *Agiadernes kongehus, fra Kleomenes*

4 Dorieus kunne nu ikke finde sig i at blive i Lakedaimon og adlyde Kleomenes, så han drog ud for at grundlægge en koloni. Så snart Kleomenes var blevet konge, samlede han en hær af Lakedaimonerne selv og deres allierede og gjorde et indfald i Argolis. Da Argeierne under våben rykkede ud mod ham, sejrede Kleomenes i slaget, og tæt ved slagmarken lå en lund, der var helliget Niobes søn Argos. Da Argeierne var blevet kastet på flugt, søgte ca. 5000 af dem tilflugt dér. Kleomenes havde i reglen svært ved at beherske sig, og ved denne lejlighed befalede han helotterne at sætte ild på lunden. Flammerne fortærede den helt og hermed også dem, der havde søgt beskyttelse i lunden. 2 Kleomenes førte også krig mod Athen, og først befriede han byen fra Peisistratos' sønners tyranni og skaffede derved sig selv

6. Homer, *Iliaden* 13.612 og 650.

og Lakedaimonerne megen ære blandt Grækerne, men senere førte han krig for Athenere Isagoras' skyld for at hjælpe ham med at blive tyrann i Athen. Da Kleomenes var blevet skuffet i sine forventninger, og Athenere kæmpede energisk for deres frihed, hærgede han rundt om i landet, og man siger, at han også ødelagde det område, der hedder Orgas, og som tilhører gudinderne i Eleusis. Han begav sig også til Aigina og arresterede den del af overklassen, der selv aktivt var tilhængere af Mederne og havde overtalt deres medborgere til at give kong Dareios, Hydaspes' søn, jord og vand. 3 Mens Kleomenes opholdt sig på Aigina, bagtalte kongen af det andet hus, *Demaratos*, ham over for det store flertal af Lakedaimonere. Da Kleomenes var kommet tilbage fra Aigina, arbejdede han på at få Demaratos afsat som konge. Han købte Pythia i Delfi til at give Lakedaimonerne et orakelsvar angående Demaratos, som han dikterede hende, og han ophidsede Leotychides, en mand, der kom af samme gren af kongeslægten som Demaratos, til at gøre ham rangen stridig. 4 Leotychides holdt sig til nogle ord, som Ariston i sin tid havde udslynget ved Demaratos' fødsel, hvor han i dumhed havde sagt, at det ikke var hans barn. Lakedaimonerne henviste nu, som de plejede i lignende tilfælde, sagen til oraklet i Delfi, og Pythia gav dem det svar, Kleomenes ønskede. 5 Således blev Demaratos afsat, ikke med rette, men fordi Kleomenes hadede ham. Senere blev Kleomenes vanvittig og døde på følgende måde: da han havde grebet et sværd, sårede han sig selv ved systematisk at hugge og flænge hele sin krop. Argeierne siger, at han fik dette endeligt som straf for behandlingen af dem, der søgte beskyttelse i lunden hos Argos, Athenere, fordi han havde hærget Orgas, og Delfierne, fordi han bestak Pythia til at vidne falsk mod Demaratos. 6 Det er bestemt ikke udelukket, at Kleomenes på én gang blev ramt af heroers og guders vrede, eftersom heroen Protesilaos, der ikke var spor mere berømt end Argos, i Elaius hævnedes sig på Perseren Artayktes for en personlig krænkelse, og det aldrig er lykkedes Megaræerne at ophæve de eleusinske gudinders vrede over, at de havde dyrket den hellige jord. Hvad forsøget på at forfalske orakelsvaret angår, kender jeg overhovedet ingen anden end denne ene Kleomenes, der har vovet det.

7 Da Kleomenes ikke havde sønner, gik kongedømmet over til Anaxandrides' søn *Leonidas*, der var bror til Dorieus både gennem far og mor. Det var på dette tidspunkt, at Xerxes førte sine folk mod Grækenland, og Leonidas mødte ham med 300 Lakedaimonere ved Thermopylæ. Der har været mange krige, både

blandt Grækere og blandt barbarer indbyrdes, men det er let at tælle de krige, som én mands tapperhed kastede særlig glans over, som f. eks. Achilleus' over krigen mod Ilion og Miltiades' over slaget ved Marathon, men efter min mening overgik Leonidas' indsats alle senere og tidligere bedrifter. 8 For Xerxes, som blandt herskerne over Mederne og senere over Perserne udviste det skarpeste intellekt og lagde de mest strålende bedrifter for dagen, blev på marchen mødt af Leonidas med nogle få mænd, som han havde ført til Thermopylæ, og han ville have hindret ham i overhovedet at se Grækenland og nogen sinde at afbrænde Athen, hvis ikke Trachineren havde ført Hydarnes' hær rundt ad stien gennem Oite og gjort det muligt for dem at omringe Grækerne. Da de på den måde havde fået bugt med Leonidas, kunne barbarerne rykke ind i Grækenland.

9 Kleombrotos' søn Pausanias blev ikke konge, for som formynder for Leonidas' søn *Pleistarchos*, som kun var et barn, da faren døde, anførte han Lakedaimonerne til Platææ og bagefter på skibe til Hellespont. Jeg må nu rose Pausanias meget for hans opførsel mod kvinden fra Kos, som var datter af Antagoras' søn Hegetorides, som var et kendt ansigt på Kos; Teaspis' søn Farandates, som var Perser, holdt hende mod hendes vilje som sin elskerinde. 10 Da Mardonios var faldet i kampen ved Platææ og barbarerne dræbt, sendte Pausanias kvinden tilbage til Kos med de smykker og det øvrige udstyr, den persiske mand havde givet hende. Det bør tilføjes, at Pausanias nægtede at mishandle og skænde Mardonios' lig, selv om Aigineteren Lampon rådede ham til at gøre det.

3.5 Pausanias og Agesipolis, omkring 400 f Kr

5 Leonidas' søn Pleistarchos døde lige efter at have overtaget kongemagten, hvorefter *Pleistoanax* overtog magten, en søn af den Pausanias, der havde overkommandoen ved Platææ. Hans søn var den *Pausanias*, der førte hæren ind i Attika, angiveligt, fordi han var fjende af Thrasybulos og Athenerne, men i virkeligheden for at sikre magten for de tyranner, Lysandros havde indsat. Han vandt godt nok et slag mod de Athenere, der holdt Piræus besat, men straks efter besluttede han at føre hæren hjem igen, da han ikke ønskede at styrke disse ugudelige mænds tyranni og således påføre Sparta en uafvaskelig skam. 2 Da han kom tilbage fra Athen med uforrettet sag, stillede hans modstandere ham for retten. Den domstol, der afgjorde sager mod Lakedaimonernes konge, bestod af de såkaldte geronter -

28 i tal - eforerne og kongen fra den anden slægt; fjorten af geronterne og kongen fra det andet hus, Agis, dømte ham skyldig, resten af domstolen frikendte ham. 3 Ikke lang tid efter samlede Lakedaimonerne en hær mod Theben - hvorfor vil blive forklaret under omtalen af Agesilaos⁷ - og Lysandros drog til Fokis, kaldte hele det fokiske folk under våben, rykkede uden at spille et øjeblik ind i Boiotien og angreb bymuren i Haliartos, hvis beboere ikke ville svigte Theben. Det var i forvejen lykkedes nogle Thebanere og Athenere hemmeligt at slippe ind i byen, og de rykkede nu ud og tog opstilling foran muren, og adskillige Lakedaimonere faldt, deriblandt Lysandros. 4 Pausanias kom for sent til slaget, fordi han var optaget af at samle sine styrker fra Tegeaterne og det øvrige Arkadien, og da han nåede Boiotien, fik han melding om det nederlag, Lysandros' folk havde lidt, og om Lysandros' egen død, men fortsatte alligevel mod Theben med hæren i den hensigt selv at angribe. Så tog Thebanerne opstilling over for ham, og det blev yderligere meldt, at Thrasybulos og Athenerne ikke var langt borte. Han ventede på, at Lakedaimonerne skulle begynde kampen, hvorefter han straks ville angribe dem i ryggen. 5 Pausanias blev nervøs ved tanken om at blive fanget mellem to fjendtlige hære og sluttede derfor våbenstilstand med Thebanerne og samlede op og begravde dem, der var faldet ved Haliartos' mure. Dette brød Lakedaimonerne sig ikke om, men jeg bifalder hans beslutning af følgende grund: Pausanias vidste, at Lakedaimonerne altid led nederlag, når de blev fanget mellem to fjendtlige styrker – det havde de gjort både ved Thermopylæ og på øen Sfacteria, og han var altså bange for selv at blive anledning til en tredje katastrofe. 6 Da hans medborgere nu bebrejdede ham, at han havde været så længe om at nå frem til Boiotien, ventede han ikke på at blive stillet for domstolen, og Tegeaterne modtog ham, da han søgte asyl i Athene Aleas helligdom. Denne helligdom nød jo også fra gammel tid den største respekt hos alle Peloponnesere og gav dem, der søgte tilflugt dér, den største sikkerhed. Det kan man se af Lakedaimonernes reaktion i sagen mod Pausanias og før ham mod Leotychides og af Argeiernes reaktion mod Chrysis – de havde nemlig alle slået sig ned dér for at søge asyl, og man ikke så meget som overvejede en anmodning om at få dem udleveret.

7. 3.9.10.

7 Da Pausanias gik i landflygtighed, var hans sønner Agesipolis og Kleombrotos helt unge, så deres nærmeste slægtning Aristodemos blev deres formynder; han kommanderede Lakedaimonerne, da de vandt sejren ved Korinth. 8 Da *Agesipolis* var blevet voksen og havde overtaget magten, var Argeierne de første af Peloponneserne, han førte krig mod. Da han førte hæren fra Tegea ind i Argolis, sendte Argeierne en diplomat, der på ny skulle ratificere en aftale med Agesipolis, en aftale, som Dorerne har fra gammel tid med hinanden. Agesipolis ville ikke indgå en aftale med diplomaten, men rykkede frem og hærgede landet. Så lod guden jorden skælve, men heller ikke det fik Agesipolis til at trække sig tilbage, skønt sådanne tegn fra guderne skræmte Lakedaimonerne mest af alle Grækere - ligesom også Athenerne. 9 Han slog allerede lejr under selve Argos' mure, men guden holdt ikke op med at ryste jorden, og nogle soldater blev ramt af lyn og døde, mens andre skræmtes fra vid og sans af tordenbragene. Således blev han meget mod sin vilje tvunget til at bryde op fra Argolis, men straks efter rykkede han i felten mod Olynthos. Han havde allerede besejret dem i et slag, indtaget de fleste andre byer på Chalkidike og nærede store forhåbninger om at tage selve Olynthos, da han pludselig blev ramt af en sygdom, der endte med døden.

Kommentar til kap. 1-5

3.1. de tidligste konger

1 P. begynder, hvor han slap i 3.38.7 på Parnon-bjerget ved de tre hermer, der har dannet eller markeret den romerske grænse mellem Argolis, Arkadien og Lakonien.

I modsætning til indledningen til 1. bog, hvor vi uden varsel befandt os i Ægæerhavet med kap Sunion om bagbord, går P. fra denne bog mere systematisk frem med eponyme floder, mytiske konger og kongegenealogier, - i Sparta er der ovenikøbet to kongehuse. For at lette oversigten har vi i oversættelsen kursiveret kongenavnene første gang de nævnes i deres egenskab af konge, - frem til P. 3.10.

Som kronologisk oversigt har jeg benyttet Forrest (1968) pp. 21-22 og skævet til ed. Valla, vol. 3s løbende kommentar.

- Med Lelex er vi langt tilbage i før-homerisk tid.

- Polykaons udvandring beskrives nærmere i P.4.1.2.

3 Om Hyakinthos og Amyklai, se denne bog kap. 19.3

4 Tyndareos var gift med Leda og far til to af de fire: Klytaimnestra og Kastor, ikke til Hele-
ne og Pollux, men begge drenge tilskrives ofte på såvel ham som Zeus.

5 Heraklidernes tilbagekomst svarer ofte til to generationer efter de homeriske heltes ende-
ligt dvs. 1120 f.

7 Øen Santorini koloniseres og navngives af Theras, jf. Her. 6.52.2

8 Kadmos er en mytisk konge i Theben.

3.2 De første agiader...

1 Agis, der bliver eponym for agiaderne sættes kronologisk til 930-900 f.

2 Patras; allerede tidligt (ca. 930 f.) yder moderbyen hjælp til koloniseringer, i dette tilfælde til Patras på Peloponnes' NV-kyst, jf. 7.??, til Lilleasien, Aiolien i Tyrkiet over for øen Lesbos.

3 Echestratos (900-870 f.) og kynurernes fordrivelse, jf. Her. 8.7.3.

- Kroisos-historien findes hos Her. 1.65.; Lykurgos er lakedaimonernes næsten mytiske lovgiver og bliver via Labotas (870-40 f.) placeret her, - hans lovgivning under Agesilaos 1 (815-785 f.); ofte er han den spartanske pendant til Athens Solon, men sidstnævnte er 'ægte' historisk fra 594 f.

4 Henvisningen til Homer er til Od. 19.178-79, og referencen til Oraklet i Delfi er behandlet af Fontenrose Q 8, p. 271.

5 Archelaos 785-760 f; eurypontiden Charilaos (775-750 f.)

6 Teleklos 760-40 f.; hans død beskrives under afsnittet om Messenien, i 4. bog (4.4.2 ???)

3.3 Agiadernes kongehus...

1 Alkamenes dør ca. 700 f.; koloniseringen i SV-Italien foregår i slutningen af 8. årh. f.

2 Den populære Polydoros er konge 700-665 f.

4 Eurykrates 665-640 f. og roen i Messenien, jf. P.4.15-23.4.

5 Under Eurykrates 1s søn Anaxandros er konge 640-615.

- Eurykrates 2 eller Eurykratidas regerer 615-590 f., og dennes søn Leon fra 590-560 f., dennes søn igen Anaxandrides 2 fra 560-520 f.; det er i perioden 640-560 f., at man lider nederlag til Tegea i Arkadien.

6 Lichas og orakelsvaret, se Fontenrose Q 90, p. 298, dateret til ca 550 f., jf. også Her. 1.67.4 og Diodor 9.36.3. Man forstår ikke P. uden hele svaret, hentet fra Herodot:

Midt i Arkadiens fladeste land ligger byen Tegea,

dér hvor der blæser to vinde, som tvinges af stærkere kræfter,

slag dér mødes med modslag, og onde er lagt over onde.

Dér i den nærende jord Agamemnonssønnen nu hviler.

Kan du dem bringe tilbage, Tegeas besejrer du vorder.

7 Athenernes forespørgsel om Theseus' knogler findes hos Fontenrose Q 164, p. 322, dateret til 476/75 f., - indirekte overleveret bl.a. hos Plut. The. 36.1.

Det er interessant at se den kraft, man tillægger knogler, der stammer fra disse heroer fra mykensk tid, som helgenknogler i middelalderen.

8 Peisandros' økse, se Il. 13.611 ff; Meriones pil og bue, se Il. 13.650.

- Faselis ligger i Pamfylien i Lilleasien; Nikomedeia i Paflagonien ved Sortehavet.

9 Anaxandrides 2, - 560-20 f., og sønnen Kleomenes 1 fra 520 til 490 f.

3.4 Agiaderne kongehus, fra Kleomenes...

1 Dorieus (doreren) var en yngre halvbror til Kleomenes 1. Efter mislykkede koloniseringsforsøg i Kinyps i Libyen og muligvis medvirken ved Krotons ødelæggelse af Sybaris i *Syditalien* i 510 f., blev han dræbt af lokale folk fra Segesta og af fønikere efter en kolonisering ved Heraklea Minoa.

- Historien om Kleomenes 1s (ca. 520 – 490 f.) voldsomme fremfærd i Argos' lund er også beskrevet hos Her. 6.76-83, og tidligere hos P. i 2.20.8.

2 Kleomenes' blander sig i athenske politik (Her. 5.64 f. + 70) og besættelsen af Demeters hellige jord Orgas mellem Megara og Eleusis (P. 1.36.3) var udslag af hans voldsomme temperament.

- Øen Aigina ud for Athen var gennem hele perserkrigsperioden kendt for sin propersiske holdning, sikkert dikteret af Athenernes imperialisme over for øen, jf. Her. 6.50.

3 Demaratos 2 (ca. 515 – 491 f.) og hans køb af Pythia findes omtalt hos Fontenrose Q 137, p. 314.

5 Kleomenes' forbrydelse og straf er også beskrevet hos Herodot (6.75).

6 P. vil her fremhæve, at heroen Argos også kan have spillet en rolle i byens historie ud over Guderne, - derfor fremdrager han et paralleleksempel fra Elaious på det trakiske Chersonesos med den homeriske hero Protesilaos og perseren Artayktes, jf. Her. 9.116-120 og P. 1.34.2.

7 Leonidas (490 – 480 f.) er den store græske forsvarer og helt ved Thermopylæ, som falder ved Epialtes' (manden fra Trachis) forræderi ved Oita (Her. 8.201-25).

9 Det er med klædelig beskedenhed, at Pausanias omtaler sin navne, den store general fra landslaget ved Plataiai i 479 f. via denne mininovelle, der løfter Pausanias op i den heroiske sfære. Forlægget findes hos Herodot (9.76 + 78-79).⁸

- Farandates, der var perserkongen Dareios' nevø, havde fået fingre i den anonyme og fornemme kvinde fra Kos. Scenekift til Plataiai og den persiske hærfører Mardonios, mens Farandates glider ud af historien. Selvom kvinden strengt taget ikke kunne gøre for, at hun var blevet persisk fange, kommer hun bønfoldende til Pausanias, der sender hende tilbage til sin hjemstavn øen Kos.

10 Græsk storsind skåner også det persiske admiralslig fra at ende i ukendelighed, jf. Her. 9.78.f.

3.5

1 Pleistoanax bliver konge efter Pleistarchos' død i 459 f., - og sønnen Pausanias 2 og hæren mod Attika refererer til begivenheder i Den peloponnesiske Krigs sidste fase under de såkaldte 30 tyranner (en spartavenlig, antidemokratisk junta 404 – 403 f.), hvor der nærmest

8. Ifølge filologen Verrall skulle/kunne historien stamme fra en Herodot-prosaomskrivning af en indskrift fra Kos, se How and Wells kommentar til Herodotstedet i bind II, p. 319 f.

hersker borgerkrigsagtige tilstande i Attika; det er i disse år Sokrates sætter sit liv på spil for det athenske demokrati og retfærdigheden, jf. Platon, Sokrates' Forvarstale. Taleren Lysias giver i sin 12. tale 'mod Eratosthenes' (én af de 30) et billede af tilstandene i byen under det rædselsregime, se også Xen. Hell. 2.4.29.ff.

2 - 4 Agis 2 (437 – 400 f); Agesilaos 2 (400 – 360 f), jf. P. 3.8.10 og 3.9.10.

P. beskriver magtspillet efter Athens fald og bevæger sig på en akse Sparta -Tegea i Arkadien – Athen – Haliartos ved Theben (i Boiotien) frem mod spartaneren Lysanders død i 395 f.

- Thermopylæ (480 f.), Sfakteria er en ø hvor Lakedaimonerne led nederlag i 425 f.

6 Det store Athene Alea-tempel i Tegea i Arkadien - som tempel og tilflugtssted - omtales nærmere i 8.45.4 f.

7 Formynderen Aristodemos' sejr ved Korinth er i 394 f., jf. P. 1.29.11. og Xen. Hell. 4.2.9.ff

8 - 9 Agesipolis 1 er konge 390 – 380 f., og guderne lader jorden i Argolis skælve i/fra 387 f. og fremefter, hvorpå kampzonen forlægges til bl.a. Olynthos på Chalkidike, hvor han dør i 380 f.; marchen mod Olynthos er beskrevet hos Xen.Hell. 5.3.18. ff.

3.6 *Kleombrotos omkring 390 f K*

6 Da Agesipolis var død barnløs, gik kongemagten over til *Kleombrotos*, og det var under hans ledelse, at de kæmpede mod Boioterne ved Leuktra, hvor *Kleombrotos* selv viste sig som en tapper mand, men faldt allerede i slagets begyndelse. I de store nederlag plejer guddommen på en eller anden måde at fjerne lederen, inden det rigtig går løs, f. eks. Arifrons søn Hippokrates fra Athenerne ved Delion, og senere Leosthenes i Thessalien.

2 Den ældste af *Kleombrotos'* to sønner, *Agesipolis*, fik ikke udrettet noget mindeværdigt i sit liv, og efter ham fik den yngste, *Kleomenes*, magten. Han havde to sønner, Akrotatos og Kleonymos, men døden bortrev den første før *Kleomenes* selv, og da *Kleomenes* senere døde, gjorde både hans søn *Kleonymos* og *Akrotatos'* søn *Areus* krav på kongedømmet. Geronterne tilkendte derpå via den fædrene værdighed *Akrotatos'* søn *Areus* magten, ikke *Kleonymos*. 3 *Kleonymos* var rasende over således at være skubbet væk fra kongemagten, men eforerne beroligede ham ved at tildele ham forskellige æresposter, særlig gjorde de ham til leder af hæren for at forhindre, at han gik over til Spartas fjender. Til sidst begik han mange fjendtlige handlinger mod sit fædreland og fik *Pyrrhos*, *Aiakides'* søn, til at rykke ind i landet mod dem. 4 Mens *Akrotatos'* søn *Areus* var konge i Sparta, angreb *Demetrios'* søn *Antigonos* Athen både til lands og til vands. Til hjælp for

Athen indfandt sig den ægyptiske flåde under kommando af Patroklos, og Lakedaimonerne rykkede ud med hele deres styrke og med kong Areus som øverstkommanderende. 5 Antigonos indesluttede Athen og forhindrede dermed byens allierede i at komme ind, og derfor sendte Patroklos bud og forsøgte at få Lakedaimonerne og Areus til at angribe Antigonos. Når de havde indledt deres angreb, ville han bagfra kaste sig over Makedonerne; før kunne man ikke kræve, at de ægyptiske søfolk skulle gå i lag med Makedonerne til lands. Lakedaimonerne havde mere end lyst til at løbe denne risiko, dels på grund af deres velvilje over for Athenerne, dels for selv at udføre mindeværdige bedrifter. 6 Men da deres proviant slap op, førte Areus hæren tilbage. Han mente, at man skulle gemme desperationens mod, til de selv havde brug for det, og ikke spille den til fordel for fremmede. Athenerne holdt stand i meget lang tid, og til sidst sluttede Antigonos fred med dem på den betingelse, at han lagde en garnison på Musernes Høj. Nogen tid efter trak Antigonos frivilligt garnisonen væk fra højen. Areus fik sønnen Akrotatos, og han igen sønnen Areus, der blev syg og døde, da han var omkring otte år gammel. 7 Kleonymos' søn *Leonidas* var så den eneste efterkommer af hankøn, der var tilbage af Eurystheus' hus, og han var allerede en meget gammel mand; ham gav Lakedaimonerne kongemagten. Men Lysandros, efterkommer af Aristokritos' søn Lysandros, var en bitter fjende af denne Leonidas, og han fik Kleombrotos, der var gift med Leonidas' datter, over på sin side. Da han havde fået hans støtte, rejste han forskellige anklager mod Leonidas - den værste, at Leonidas som barn havde svoret over for sin far Kleonymos at ødelægge Sparta. 8 Leonidas blev derfor afsat, og *Kleombrotos* udnævnt til konge i hans sted. Hvis nu Leonidas ligesom Aristons søn Demaratos havde givet efter for sin vrede og var taget enten til kongen af Makedonien eller kongen af Ægypten, ville han dog ikke have fået noget ud af det, selv om Spartanerne havde skiftet mening. Men nu drog han til Arkadien, da han var blevet dømt til landflygtighed, og derfra hentede Lakedaimonerne ham efter få år tilbage og gjorde ham igen til deres konge. 9 Leonidas' søn *Kleomenes* var en tapper og dristig kriger. Jeg har tidligere omtalt hans bedrifter i forbindelse med Sikyoneren Aratos' liv og forklaret, at han

var den sidste konge over Spartanerne.⁹ Jeg tilføjede der en beskrivelse af, hvordan Kleomenes døde i Ægypten.

3.7 Fra Agiaderne til Prokleiderne/Eurypontiderne

7 Af Eurystheus' slægt, de såkaldte Agiader, var Leonidas' søn Kleomenes således den sidste, der blev konge i Sparta. Om den *anden kongeslægts* skæbne har jeg hørt, at den var, som følger: *Aristodemos'* søn *Prokles* kaldte sin søn *Soos*. *Soos'* søn *Eurypon*, siger de, blev så anset, at denne familie fik navnet Eurypontiderne efter ham. Indtil da havde de heddet Prokleiderne. 2 Eurypon fik sønnen *Prytanis*, og det var under hans regering, at Lakedaimonernes fjendskab mod Argeierne begyndte - de havde før denne strid ført krig mod Kynurerne. I de to følgende generationer, mens *Prytanis'* søn *Eunomos* og *Polydektes*, søn af Eunomos, var konger, levede Sparta stadig i fred. 3 *Polydektes'* søn *Charillos* plyndrede Argeiernes land - det var ham, der havde angrebet Argolis - og ikke mange år senere fandt også Spartanernes ekspedition mod Tegea sted - med *Charillos* som fører. Lakedaimonerne havde nemlig ladet sig narre af et tvetydigt orakelsvar og håbede at erobre Tegea og annektere den tegeatiske slette fra Arkadien.

4 Efter *Charillos'* død overtog hans søn *Nikandros* magten. Messenernes mord på *Teleklos*, kongen fra den anden familie, i helligdommen for *Limnas* (*Ved søen*) fandt sted, mens *Nikandros* var konge. Han faldt også ind i Argolis med sin hær og ødelagde det meste af landet. *Asinaierne*, der havde hjulpet Lakedaimonerne med arbejdet, måtte kort efter bøde hårdt for det, idet de mistede deres by til Argeierne og selv måtte flygte fra landet. 5 *Nikandros'* søn *Theopompos*, der blev konge efter ham, skal jeg vende tilbage til i afsnittet om Messenien.¹⁰ Endnu mens *Theopompos* havde magten i Sparta, fandt kampen om det såkaldte *Thyreatis* sted mellem Argeierne og Lakedaimonerne. *Theopompos* selv deltog ikke i kampen, for han var gammel og hårdt ramt af familiesorger, idet døden havde bortrevet sønnen *Archidamos*, mens *Theopompos* selv stadig var i live. 6 *Archidamos* døde dog ikke barnløs, men efterlod sønnen *Zeuxidamos*. Efter ham får hans søn *Anaxidamos* magten, og under hans regering går Messenerne i landflygtighed fra

9. 2.9.1-3.

10. 4.4-10.

Peloponnes efter for anden gang at være blevet besejret af Spartanerne. Anaxidamos' søn var *Archidamos*, og hans igen *Agesikles*. Begge havde de den lykke at leve hele livet i fred, uforstyrret af krig.

7 Agesikles' søn *Ariston* ægtede en kvinde, der som ung skal have været den hæsligste i Lakedaimon, men som voksen blev hun af Helena gjort til den smukkeste kvinde. Kun syv måneder efter at han havde ægtet hende, fik han sønnen *Demaratos*. Han sad netop i rådet med eforerne, da en slave kom ind og meddelte ham, at han havde fået en søn. *Ariston*, der ikke erindrede sig de linier i *Iliaden*, der angår *Eurystheus*' fødsel,¹¹ eller måske slet ikke havde forstået dem, udbrød, at sønnen ikke kunne være hans på grund af antallet af måneder. 8 Senere angrede han sine ord. *Demaratos* blev konge og opnåede stor berømmelse i Sparta, specielt fordi han sammen med *Kleomenes* befriede Athenerne for *Peisistratiderne*, men *Aristons* dumhed og *Kleomenes*' had gjorde ham til privatmand. Derefter rejste han til perserkongen *Dareios*, og hans efterkommere skal efter sigende have levet længe i Asien. 9 *Leotychides* blev nu konge i stedet for *Demaratos*. Sammen med Athenerne og deres feltherre, *Arifrons* søn *Xanthippos*, sejrede han ved *Mykale*, og senere angreb han *Aleuaderne* i *Thessalien*; han kunne let have undertvunget hele *Thessalien*, da han sejrede i samtlige slag, men han lod sig bestikke af *Aleuaderne*. 10 Da man ville stille ham for en domstol i Lakedaimon, gik han frivilligt i eksil til *Tegea*, hvor han søgte tilflugt hos *Athene Alea*. Hans søn *Zeuxidamos* var død af sygdom, mens faren endnu levede og endnu ikke var gået i landflygtighed. Da *Leotychides* var rejst til *Tegea* blev *Zeuxidamos*' søn *Archidamos* konge. Denne *Archidamos* ødelagde Athenernes land frygteligt, når han hvert år faldt han ind i *Attika* med sin hær og drog hærgende igennem hele landet. Han belejrede og indtog *Platææ*, fordi borgerne dér var velvilligt indstillet over for Athen. 11 Det må dog erindres, at det ikke var ham, der var ivrig efter, at der opstod krig mellem Peloponneserne og Athenerne, men tværtimod havde anvendt al sin indflydelse på at bevare forbundet og traktaten mellem dem. Det er *Sthenelaïdas*, en anset Spartaner, der dengang var efor, man i særlig grad må give ansvaret for krigen. Indtil da stod Grækenland solidt på sine egne ben, men denne krig rystede

11. Homer, *Iliaden* 19.98-124.

landet i sin grundvold, og det var således allerede et råddent og på ingen måder sundt land, da Amyntas' søn Filip senere løb det totalt over ende.

3.8 *Fra Agis*

8 Ved sin død efterlod Archidamos sig to sønner, og da *Agis* var den ældste, overtog han kongemagten i stedet for Agesilaos. Archidamos havde også en datter ved navn Kyniska, som var meget engageret og grebet af de olympiske lege og den første kvinde, der havde et stutteri, og den første kvinde, der vandt i Olympia. Efter Kyniska har mange andre kvinder, specielt fra Lakedaimon, vundet sejre i Olympia, men <ingen andre> har nået større berømmelse end hende. 2 Jeg synes, at Spartanerne er de mennesker, der er mindst interesserede i digtning og det ry, man kan opnå gennem den. Der er ganske vist en, hvem det så er, der har skrevet et epigram¹² til Kyniska, og Simonides skrev tidligere til ære for Pausanias dét på trefoden, der blev indviet i Delfi, men derudover har ingen digter skrevet noget for at mindes kongerne i Lakedaimon.

3 Mens Archidamos' søn Agis var konge, opstod der alvorlige uoverensstemmelser mellem Lakedaimonere og Eleiere; særlig tog Lakedaimonerne det ilde op, at Eleierne udelukkede dem fra de olympiske lege og fra helligdommen. De sendte derfor en diplomat med besked om, at Eleierne skulle give selvstyre til Leprearterne og alle de omkringboende, der var afhængige af dem. Eleierne svarede, at i det øjeblik de så, at periøkernes byer var frie, ville de ikke tøve med at frigive deres egne, hvorefter Lakedaimonerne med Agis i spidsen rykkede ind i Eleia. 4 Ved den lejlighed lod guden jorden ryste, da de var nået frem til Olympia og Alfeiosfloden, hvorpå hæren trak sig tilbage, men det følgende år hærgede Agis landet og drev det meste af kvæget bort. Eleieren Xenias var en personlig ven af Agis og konsul for Lakedaimonernes stat. I spidsen for de folk, der havde pengene, gjorde han oprør mod demokratiet, men før Agis og hans hær var kommet frem for at støtte dem, havde Thrasydaios, lederen af folket i Elis, besejret Xenias og hans tilhængere og smidt dem ud af byen. 5 Da Agis førte hæren hjem, efterlod han Spartaneren Lysistratos med en afdeling soldater og de eleiske landsforviste, for at de kunne hærge landet sammen med Leprearterne. I krigens tredje år forberedte Agis

12. *Anthol. Pal.* 13.16.

og Lakedaimonerne sig igen på at falde ind i Eleia, men Eleierne var så hårdt medtaget, at de og Thrasydaios gik ind på at opgive herredømmet over deres naboer, at rive muren om byen ned og tillade Lakedaimonerne både at foretage ofringer til guden i Olympia og deltage i sportskonkurrencerne. 6 Agis foretog også uafledeligt indfald i Attika med sin hær, og det var ham, der befæstede Dekeleia som bolværk mod Athenerne. Da Athenernes flåde var blevet ødelagt ved Aigospotamoi, brød Aristokritos' søn Lysandros og Agis de edelige løfter, som Lakedaimonerne officielt havde givet Athenerne, og for egen regning og uden at tage den spartanske stat med på råd foreslog de deres forbundsfæller totalt at udradere Athen. 7 Dette er de mest bemærkelsesværdige af Agis' krigsbedrifter. Agis udtalte sig i øvrigt lige så tankeløst om sønnen Leotychides som Ariston om sin søn Demaratos. En uvenlig guddom fik ham til i eforernes påhør at sige, at han ikke troede, at Leotychides var hans søn, men også Agis angrede senere sin udtalelse. Han blev bragt syg hjem fra Arkadien, og da han kom til Heraia, tog han byens befolkning til vidne på, at han bestemt mente, at Leotychides *var* hans søn og bad og bønfuldt dem med tårer om at melde det til Lakedaimonerne.

8 Da Agis var død, ville *Agesilaos* udelukke Leotychides fra at få kongemagten og erindre Lakedaimonerne om, hvad Agis engang havde sagt om Leotychides. Samtidig ankom Arkaderne fra Heraia og vidnede over for Leotychides om, hvad de havde hørt fra den døende Agis. 9 Striden mellem Agesilaos og Leotychides blev yderligere skærpet af et orakelsvar fra Delfi, der lød således:

*Vogt dig nu virkelig, Sparta, på trods af den stolthed, du viser,
for at der ikke et styre, som halter, gror frem af din sundhed.
Thi da vil plager, der ikke var ventet, længe dig gribe
over den mandødelæggende krigs højtbrusende bølger.*

10 Leotychides påstod nu, at disse ord blev udtalt med henblik på Agesilaos, for han var halt på det ene ben, men Agesilaos vendte det mod Leotychides som uægte søn af Agis. Lakedaimonerne bragte ikke stridsspørgsmålet til Delfi, selv om de havde kunnet, efter min mening, fordi Aristokritos' søn Lysandros satte hele sin kraft ind på at skaffe <Agesilaos> kongemagten.

3.9 *Agesilaos' kampe og bedrifter*

9 Altså var Archidamos' søn *Agesilaos* konge, og Lakedaimonerne besluttede at sætte over til Asien med en flåde for at besejre Dareios' søn Artaxerxes. Deres embedsmænd, og især Lysandros, gik nemlig rundt og forklarede dem, at det ikke var Artaxerxes, der havde givet dem pengene til deres flåde under krigen mod Athenerne, men Kyros. *Agesilaos*, der var udpeget til at lede overførslen af hæren til Asien og til at kommandere landstyrkerne, sendte nu bud rundt på Peloponnes - undtagen til Argos - og til Grækerne udenfor for Isthmen, om at hjælpe dem i kampen. 2 Korintherne var nu dem, der var meste ivrige efter at deltage i togtet mod Asien, men da deres tempel for Zeus med tilnavnet Olympios pludselig brændte ned, tog de det som et dårligt varsel og blev modstræbende hjemme. Athenerne brugte som undskyldning, at deres by <endnu ikke> havde rejst sig til sin tidligere velstand efter den peloponnesiske krig og pesten; desuden fik de bud om, at Timotheos' søn Konon var rejst op til den persiske storkonge, hvilket i højeste grad fik dem til at holde sig i ro. 3 Som gesandt også til Theben sendte man Aristomelidas, *Agesilaos'* morfar. Han var en nær ven af Thebanerne og havde haft sæde mellem de dommere, der, efter at Platææs mure var blevet indtaget, havde bestemt, at de der, blev taget til fange i byen, skulle henrettes. Men Thebanerne sagde nej fuldkommen ligesom Athenerne: de ville ikke hjælpe. Da *Agesilaos* havde samlet sin egen og forbundsfællernes hær, og flåden lå parat, drog han til Aulis for at ofre til Artemis, fordi også Agamemnon her havde forsonet gudinden, da han førte hæren til Troja. 4 *Agesilaos* mente, at han var konge over en mere velstående by end Agamemnon, at han herskede over hele Grækenland ganske som han, og at det ville bringe ham større ry at besejre Artaxerxes og bemægtige sig Persernes rigdom end at omstyrte Priamos' rige. Mens han var ved at ofre, blev han angrebet af en afdeling thebanske soldater, som kastede offerdyrenes lårstykker, der allerede lå og brændte på altret, ned og jog ham selv ud af helligdommen. 5 Det ærgrede naturligvis *Agesilaos*, at ofringen ikke blev fuldført, men han tog alligevel til Asien og marcherede mod Sardes. På det tidspunkt var Lydien nemlig den vigtigste del af det sydlige Asien, og Sardes, der både med penge og pragt overgik de andre byer, var udpeget til bolig for den, der var satrap over egnene ved havet, ligesom Susa var det for kongen selv. 6 Det kom til et slag

på Hermossletten mod Tissafernes, satrapen for områderne omkring Jonien, og Agesilaos besejrede både Persernes rytteri og fodfolk, der udgjorde den største samlede styrke, de havde haft, i alt fald efter Xerxes' hær og Dareios' tidligere ekspeditioner mod Skytherne og Athen. Lakedaimonerne fik respekt for Agesilaos' handlekraft og gav ham derfor også kommandoen over skibene. Han satte imidlertid sin svoger Peisandros i spidsen for skibene og tog selv energisk fat på krigen til lands. 7 Men en af guderne undte ham ikke at gennemføre sine planer. Da Artaxerxes fik bud om de sejre, Agesilaos havde vundet, og om hans uafbrudte og succesrige fremskridt, og hvordan han stadig rykkede længere frem med sin hær, straffede han Tissafernes med døden, skønt han havde gjort ham store tjenester tidligere, og sendte Tithraustes ned til havet – en dygtig strateg, der havde en regning at gøre op med Lakedaimonerne. 8 Da han var ankommet til Sardes, fandt han straks en måde, hvorpå han kunne tvinge Lakedaimonerne til at kalde hæren tilbage fra Asien. Han sendte derfor en Rhodier ved navn Timokrates til Grækenland med store pengemidler med besked om i Grækenland at rejse en krig mod Lakedaimonerne. De, der modtog penge af ham, var efter sigende Argeierne Kylon og Sodamas og i Theben Androkleides, Ismenias og Amfithemis og ligeledes Athenerne Kefalos og Epikrates og de Korinthere, der stod på Argos' parti: Polyanthes og Timolaos. 9 Det var Lokrerne fra Amfissa, der gav anledning til den åbenlyse krig. Der var nemlig et stykke land, Fokæerne og Lokrerne ikke kunne blive enige om. Ismenias og hans parti i Theben tilskyndede nu Lokrerne, der både skar det modne korn ned i det pågældende område og drev kvæget væk. Derefter faldt Fokæerne med hele deres magt ind i Lokris og ødelagde landet. 10 Endelig optog Lokrerne Thebanerne som allierede og plyndrede Fokis. Fokæerne gik så til Lakedaimon, anklagede Thebanerne og forklarede, hvor skrækkeligt de var blevet behandlet af dem. Derefter besluttede Lakedaimonerne at erklære Thebanerne krig - mellem deres bevæggrunde var især Thebanernes skandaløse angreb på Agesilaos, mens han ofrede i Aulis. 11 Athenerne, der havde fået nys om Lakedaimonernes hensigt, sendte bud til Sparta og bad dem om ikke at rykke ud mod Theben, men lade deres mellemværende afgøre ved en voldgift. Lakedaimonerne blev vrede og sendte gesandtskabet ud og hjem. Hvordan det derefter gik med Lakedaimonernes togt og Lysandros' endeligt, har jeg beskrevet i afsnittet

om Pausanias.¹³ 12 Denne krig, der kaldes *den korinthiske*, greb stadig mere om sig, efter at Lakedaimonernes indmarch i Boiotien havde sat den i gang. I denne tvangssituation førte Agesilaos naturligvis hæren tilbage fra Asien. Han satte på skibe over fra Abydos til Sestos, rykkede gennem Thrakien og nåede Thessalien. Thessalerne forsøgte at standse ham; det syntes de, de skyldte Thebanerne. De nærrede også fra gammel tid venlige følelser over for byen Athen. 13 Men Agesilaos slog Thessalernes rytteri, rykkede gennem Thessalien og videre gennem Boiotien efter at have tilføjet Thebanerne og deres forbundsfæller et nederlag ved Koroneia. Da Boioterne flygtede, søgte nogle af dem tilflugt i helligdommen for Athene Itonia. Agesilaos var blevet såret i kampen, men alligevel lod han dem, der søgte asyl, i fred.

3.10

10 Kort efter afholdt de Korintherne, der var blevet sendt i eksil på grund af lakoniske sympatier, de isthmiske lege. Korintherne i byen holdt sig ved den lejlighed i ro af frygt for Agesilaos. Da han var brudt op og draget hjem til Sparta, afholdt de og Argeierne de isthmiske lege. Igen indfandt Agesilaos sig med sin hær ved Korinth. Nu nærmede festen for Hyakinthos sig, og derfor sendte han Amyklaierne hjem, for at de kunne udføre det traditionel ritual til ære for Apollon og Hyakinthos. Denne hærafdeling angreb Ifikrates med sine Athenere på marchen, og han tilintetgjorde den. 2 Agesilaos kom også Aitolerne til hjælp, da de blev hårdt trængt af Akarnanerne. Han tvang Akarnanerne til at slutte fred på et tidspunkt, hvor de var meget nær ved at have indtaget Kalydon og Aitolernes andre byer. Lidt senere sejlede han til Ægypten, der havde løsrevet sig fra perserkongen, for at hjælpe dem, og han udførte mange mindeværdige bedrifter i Ægypten. Han var jo imidlertid højt oppe i årene og døde på rejsen. Da liget var blevet bragt tilbage til Lakedaimonerne, begravede de ham med større hædersbevisninger end dem, der tidligere var blevet vist nogen anden konge.

3 Mens hans søn *Archidamos* var konge, besatte Fokæerne helligdommen i Delfi. Til krigen mod Thebanerne hvervede Fokæerne for egen regning lejesoldater, mens Lakedaimonerne og Athenerne officielt var på deres side: Athenerne,

13. 3.5.3-4.

fordi Fokæerne engang i fortiden havde hjulpet dem, Lakedaimonerne også, efter hvad de sagde, af venskab - selv mener jeg, det var af had til Thebanerne. Theopompos,¹⁴ Damasistratos' søn, har sagt, at Archidamos var bestukket af Fokæerne, og at hans kone Deinicha havde fået penge af magthaverne i Fokis og gjort Archidamos mere venligstemt over for et forbund med dem. 4 Jeg kan bestemt ikke finde det prisværdigt at modtage hellige penge og støtte folk, der har plyndret det mest berømte orakel; men så meget kan man sige til Archidamos' fordel: Fokæerne var ved at gribe til den udvej at dræbe alle voksne Delfiere og sælge kvinder og børn som slaver og at rive byen ned til grunden. Archidamos opnåede, at de undgik denne behandling fra Fokæernes side. 5 Senere sejlede han til Italien for at hjælpe Tarantinerne i krigen mod deres barbariske naboer, og her blev han dræbt af barbarerne. Hans lig blev ikke begravet, da Apollons harme stillede sig i vejen. Archidamos' ældste søn Agis faldt i kampen mod Antipatros og Makedonerne, men under den yngste, *Eudamidas*, levede Lakedaimonerne i fred. Hvad der hændte *Agis*, *Eudamidas*' søn, og *Eurydamidas*, *Agis*' søn, har jeg allerede fortalt i afsnittet om Sikyon.¹⁵

6 På vejen fra Hermerne er hele egnen tæt besat med egetræer. Stedet hedder Skotina (*Mørk*), men navnet kommer ikke af den tætte skov. Skotinas er et tilnavn til Zeus, og til venstre for vejen og ca. ti stadier fra den ligger der et tempel for Zeus Skotinas. Gå tilbage til vejen, fortsæt et lille stykke og drej igen til venstre: her står en kultstatue af Herakles og et sejrsmindemærke. Man siger, at Herakles selv rejste det, da han havde dræbt Hippokoon og hans sønner. 7 Den tredje sidevej fra den lige vej går til højre og fører til Karyai og til Artemis' tempel. Karyai er nemlig et sted, der tilhører Artemis og nymferne, og der står en kultstatue af Artemis Karyatis under åben himmel dér. Her afholder de unge lakedaimonske piger hvert år kordanse med en traditionel form for lokal dans. Vender man tilbage til landevejen og fortsætter, kommer man til ruinerne af Sellasia. Som jeg skrev tidligere,¹⁶ solgte Achaierne indbyggerne som slaver, da de i et slag havde besejret Lakedaimonerne og kong Kleomenes, Leonidas' søn. 8 I Thornax – til den kommer man nemlig, når man er gået videre – findes en kultstatue af Apollon Py-

14. *FGrHist* 115 F 312.

15. 2.8-9.

16. 2.9.2.

thaeus (*Pythisk*), der er udført på samme måde som den i Amyklai. Jeg skal forklare, hvordan den ser ud, når jeg kommer dertil.¹⁷ Lakedaimonerne betragter nemlig kulten i Amyklai for finere, så derfor brugte de det guld, Lyderen Kroisos sendte til Apollon Pythaeus, til udsmykning af statuen i Amyklai.

3.11 Pausanias om sin metode. Vi nærmer os Sparta by

11 Når man går videre fra Thornax, ligger den by foran én, der oprindelig hed Sparta, men som man i tidens løb har vænnet sig til også at kalde Lakedaimon, et navn, der tidligere gik på hele området.¹⁸ I afsnittet om Attika¹⁹ gjorde jeg læseren opmærksom på, at jeg ikke har behandlet alt i rækkefølge, men at jeg har valgt det ud, der i særlig grad er omtale værd, og denne metode må jeg fremhæve her, før jeg behandler Spartanerne. Mit princip har fra begyndelsen været at udvælge det mest bemærkelsesværdige af den uinteressante masse af lokale sagn, man præsenteres for. Det er et resultat af modne overvejelser, og det vil jeg ikke vige bort fra.

2 En seværdighed hos de Lakedaimonere, der bor i Sparta, er deres markedsplads, og på det ligger gerusiets (*de gamles råd*) rådhus, og her har eforerne, lovogterne og de såkaldte bidiaier deres kontorer. Gerusiet er den vigtigste politiske instans i Lakedaimonernes forfatning, mens de øvrige er embedsmænd. Eforerne og bidiaierne består hver af fem mand; de sidstnævnte har fra gammel tid hvervet at arrangere de unge mænds konkurrencer, deriblandt dem, der finder sted ved den såkaldte Platanistas (*Platanlund*). Eforerne administrerer de vigtigste sager, og en af dem giver året navn - ligesom i Athen, hvor én af de ni archonter er den, året får navn efter. 3 Den mest iøjnefaldende bygning på markedspladsen er den, de kalder den persiske søjlegang, fordi den er bygget af byttet fra mederkrigene. I tidens løb har de udvidet den til dens nuværende størrelse og udsmykket den, som den nu er. På søjlerne står der figurer i hvidt marmor af Persere, bl. a. af Gobryas' søn Mardonios. Også Lygdamis' datter Artemisia er der en fremstilling af, hende, der blev dronning i Halikarnassos. Man siger, at hun frivilligt deltog i Xerxes' tog mod Grækenland og udmærkede sig i søslaget ved Salamis. 4 På markedspladsen

17. 3.19.2.

18. Se Hansen & Nielsen, *Inventory* p. 000.

19. 1.39.3.

ligger et tempel for Caesar, der var den første Romer, der stræbte efter eneherredømme, og den første, der erobrede magten, på den måde den nu er etableret på, og et andet tempel for hans søn Augustus, der befæstede kejserdømmet og opnåede større ære og magt end sin far; hans navn Augustus svarer på græsk til Sebastos (*Ærværdig*).

5 Ved Augustus' alter fremviser de en bronzestatue af Agias. Han skal som spåmand for Lysandros have erobret hele Athenernes flåde ved Aigospotamoi på ti krigsskibe nær, som undslap til Cypern; resten erobrede Lakedaimonerne, inklusive besætningen. Agias var søn af Agelochos, hvis far var Tisamenos. 6 Tisamenos, der var Eleier af Iamidernes slægt, var blevet spået at skulle sejre i fem af de mest berømte konkurrencer. Han trænede derfor til femkamp i Olympia, men tabte; dog vandt han i to discipliner, for han besejrede Hieronymos fra Andros i løb og spring, men han led nederlag til ham i brydning og gik således glip af sejren, og da forstod han meningen med orakelsvaret: guden gav ham som spåmand at vinde fem kampe i krig. 7 Da Lakedaimonerne fik nys om, hvad Pythia havde forudsagt Tisamenos, overtalte de ham til at flytte fra Elis og til at blive spåmand for Spartanernes stat. Og Tisamenos vandt fem slag for dem: det første ved Plataæ over <Perserne>; det andet ved Tegea i et slag, som Lakedaimonerne udkæmpede mod Tegeaterne og Argeierne; det tredje i Dipaia over alle Arkaderne undtagen Mantineierne – Dipaia var en arkadisk by i Mainalien; 8 det fjerde mod dem af heloterne, der svigtede ved Isthmen og satte sig fast <på> Ithome. Det var ikke alle heloterne, der gjorde oprør - kun Messenerne, som var blevet skilt ud fra de oprindelige heloter, hvad jeg straks kommer tilbage til.²⁰ Ved denne lejlighed lod Lakedaimonerne oprørerne marchere bort med frit lejde efter Tisamenos' og det delfiske orakels råd. Sidste gang Tisamenos var spåmand for dem, var ved Tanagra i slaget mod Argeierne og Athenerne.

9 Det er, hvad man har fortalt mig om Tisamenos. På markedspladsen har Spartanerne endvidere kultstatuer af Apollon Pythaeus (*Pythisk*), Artemis og Leto. Hele dette område hedder Choros (*Dans*), fordi det er her, de unge mænd under festen Gymnopaïdiai opfører kordanse for Apollon - Gymnopaïdierne er den fest, som Lakedaimonerne gør mest ud af. Ikke langt herfra findes der en helligdom for

20. 4.24.4.

Ge (*Jord*) og for Zeus Agoraios (*Markedsplads-*) og Athene Agoraia (*Markedsplads-*) og for Poseidon, som de giver tilnavnet Asfalios (*Sikkerhedsgud*), og så ligger der en Apollon- og en Herahelligdom. 10 Der står også en kolossalstatue af *Spartanernes Folk*. Endvidere har Lakedaimonerne en helligdom for moirerne (*Skæbnegudinderne*), og ved den findes en grav for Agamemnons søn, Orestes. Da hans knogler var bragt hertil fra Tegea, begravede de dem her efter anvisning fra oraklet. Ved siden af Orestes' grav står en statue af Alkamenes' søn Polydoros, en konge, der blev værdsat så meget, at alle embedsmænd, der bruger segl, forsegl med hans billede. 11 Videre er der en Hermes Agoraios (*Markedsplads-*), der bærer den lille Dionysos, og så ligger der kontorer kaldet eforernes, og her står et mindesmærke for Kreteren Epimenides og for Perieres' søn Afareus. Hvad Epimenides' historie angår, mener jeg, at Lakedaimonernes fremstilling er mere sandsynlig end Argeiernes. Der, hvor moirerne (*Skæbnegudinderne*) står, har Lakedaimonerne også en statue af Hestia (*Arne*), Zeus Xenios (*Gæstevenlig*) og Athene Xenia (*Gæstevenlig*).

3.12 Helligdomme på veje ud fra markedspladsen

12 Går man fra markedspladsen ad den vej, der hedder Afetais (*Start*), træffer man det såkaldte Booneta (*Oksekøbt*). Min fremstillingen kræver, at jeg først forklarer, hvorfor vejen hedder, som den gør. Det fortælles, at Ikarios arrangerede et kapløb for Penelopes bejlere; at Odysseus var vinder, er klart, men de siger, at bejlerne blev sendt afsted på Afetais-vejen. 2 Efter min mening efterlignede Ikarios med dette kapløb Danaos. Det var Danaos' idé, da ingen ville gifte sig med nogen af hans døtre, fordi de var besmittede, og så lod Danaos meddele, at han uden at modtage medgift ville give enhver af døtrene til dem, der fandt behag i deres skønhed. Da kun få havde indfundet sig, arrangerede han et kapløb, og vinderen kunne så vælge først, så den anden og således videre til den sidste, og de af døtrene, der blev tilbage, måtte afvente en ny sending bejlere og et nyt kapløb. 3 Som lige omtalt har Lakedaimonerne på den vej en bygning, der hedder Booneta, som i sin tid var kong Polydoros' hus, men da han var død, købte man det af hans enke og betalte med køer. Der eksisterede nemlig endnu ikke sølv- og guldpenge, men man betalte stadigvæk på den gamle maner med køer, slaver og upræget sølv og guld. 4 Folk, der sejler og handler på Indien siger, at indbyggerne dér betaler

med andre varer for de græske, idet de ikke kender til penge, skønt de har guld og kobber til overflod.

På den anden side af bidiaernes kontor ligger en helligdom for Athene, hvor man siger, at Odysseus har opstillet kultstatuen og givet den navnet Keleutheia (*Bane-*), da han havde besejret Penelopes bejlere i det omtalte væddeløb.²¹ Han grundlagde tre helligdomme for Keleutheia i en vis indbyrdes afstand. 5 Længere fremme ad Afetaisvejen ligger et heroon for Iops, som regnes for samtidig med Lelex eller Myles, og et for Oikles' søn Amfiaraos. Det sidste, mener man, Tyndareos' sønner har lavet, fordi Amfiaraos var deres fætter. Der er også et heroon for Lelex selv, og ikke langt fra disse heroer ligger et helligt område, der tilhører Poseidon med tilnavnet Tainarios, og et et lille stykke længere henne står en kultstatue af Athene, som de siger, at de, der flyttede til Italien og Taras, har indviet. 6 Angående det sted, som de kalder Hellenion (*det græske*) går det sagn, at de af Grækerne, der forberedte sig på modstand mod Xerxes, mens han var på vej mod Europa, holdt råd <på dette> sted om, hvordan de skulle holde ham stangen. En anden version siger, at det var dem, der for Menelaos' skyld havde erklæret Ilion krig, der holdt råd her om, hvordan de skulle sejle til Troja og straffe Alexander for bortførelsen af Helena. 7 Tæt ved Hellenion fremviser de Talthybios' gravmæle; men Achaierne i Aigion kan også pege på et gravmæle på deres markedsplads, som de siger, er Talthybios'. Det var denne Talthybios, der harmedes over drabet på de to diplomater, som kong Dareios havde sendt til Grækenland for at kræve jord og vand; hans harme gik ud over Lakedaimonerne som stat, hvorimod i Athen ramte den én mand og hans familie alene, nemlig Kimons søn Miltiades. Det var også Miltiades personligt, der var skyld i, at de diplomater, der kom til Attika, blev dræbt af Athenerne. 8 Endvidere har Lakedaimonerne et alter for Apollon Akritas (*I det høje*) og en helligdom for Ge (*Jord*), der hedder Gasepton (*Omgivet af jord*). Oven over den står Apollon Maleatas. For enden af Afetais, lige ved bymuren, ligger en helligdom for Diktyнна og de kongelige grave for de såkaldte Eurypontider. Ud for Hellenion ligger en helligdom for Arsinoë, datter af Leukippos og søster til Polydeukes' og Kastors koner. Ved den såkaldte Fruria (*Garnisonsplads*) står et Artemistempel og lidt længere fremme et gravmæle for

21. 3.12.1.

de sandsigere fra Elis, der hedder Iamiderne. 9 Der er også en helligdom for Maron og Alfeios; af de Lakedaimonere, der var en del af hæren ved Thermopylæ, mener de, at de to kæmpede bedst efter Leonidas selv. Helligdommen for Zeus Tropaios (*Flugtvender*) byggede Dorerne, da de havde undertvunget indbyggerne i Amyklai og de andre Achaiere, der dengang var herrer over det lakoniske land. Helligdommen for den Store Mor er genstand for meget store æresbevisninger. Derefter kommer et heroon for Theseus' søn Hippolytos og ét for Arkaderen Aulon, der var søn af Tlesimenes; nogle fortæller, at Tlesimenes var bror til Melanions søn Parthenopaios, andre, at han var hans søn.

10 Der er endnu en udgang fra markedspladsen, og ved den er bygget den såkaldte Skias (*Solskærm*), i hvilken de stadig holder deres folkeforsamlinger. Det fortælles, at den er et værk af Samieren Theodoros, der var den første, der smeltede jern og lavede kultstatuer af det. Her har Lakedaimonerne ophængt Mileseren Timotheos' cithar som en misbilligelse af, at han havde føjet fire strenge til de oprindelige syv, da han optrådte med sit citharspil. 11 Ved siden af Skias står en rundbygning, hvori der findes kultstatuer af Zeus og Afrodite med tilnavnene *De Olympiske*. Den siger de, at Epimenides har lavet, men de er ikke enige med Argeierne om hans historie, for de påstår, at de aldrig nogensinde har været i krig med Knosserne.

3.13

13 I nærheden findes en grav for Amyklas' søn Kynortas, og der er et gravmæle for Kastor, og over det er bygget en helligdom, og man fortæller, at det først var 40 år efter kampen mod Idas og Lynkeus, at Tyndareos' sønner blev optaget i gudernes kreds og ikke før. I nærheden af Skias fremvises også Idas' og Lynkeus' grav, selv om det dog er mere sandsynligt, at de blev begravet i Messenien og ikke her; 2 men de ulykker, der har ramt Messenerne, og den lange tid, de har levet i landflygtighed væk fra Peloponnes har bevirket, at meget af deres egen oldtidshistorie er ukendt for dem, selv efter at de er vendt tilbage, og da de ikke selv er ordentlig orienteret, kan enhver, der ønsker det, sætte spørgsmålstegn ved deres historie.

Lige over for Afrodite Olympia har Lakedaimonerne et tempel for Kore Soteira (*Frelserinde*). Nogle fortæller, at det er Thrakeren Orfeus, der har lavet det, andre, at det er Abaris, der kom fra Hyperboræerne. 3 Karneios, med tilnavnet Oiketas (*Lokal*), havde været dyrket i Sparta, allerede før herakliderne kom tilbage, og kulten fandt sted i huset hos Theokles' søn Krios, der var sandsiger. Doriske spioner traf på denne Krios' datter, da hun var ved at fylde sine krukker med vand; de faldt i snak med hende og fik således foden indenfor hos Krios, hvor de fik at vide, hvordan Sparta kunne indtages. 4 Derimod er Apollon Karneios' kult fælles for alle Dorere lige fra Akarnaneren Karnos' tid af, en mand, som Apollon havde givet evne til at spå, men Fylas' søn Hippotes dræbte denne Karnos, hvorefter Apollons vrede ramte Dorernes hær. Hippotes måtte gå i landflygtighed i anledning af drabet, og derefter blev det en fast skik for Dorerne at formilde den akarnanske spåmand. Men denne Karneios er ikke den Karneios Oiketas (*lokal*), som Lakedaimonerne dyrker, for de dyrker ham, der havde hjemme i seeren Krios' hus, mens Achaierne endnu besad Sparta. 5 I Praxillas digt²² står der, at Karneios var søn af Europa og <Zeus>, og at Apollon og Leto lod ham vokse op hos dem, men der er også en anden forklaring på navnet, for på Idabjerget i Troja fældede Grækerne korneltræer, der voksede i Apollons lund, og lavede den trojanske hest af dem, men da de fik at vide, at Apollon var vred på dem i den anledning, forsøgte de at formilde ham med ofringer og kaldte ham <Karneios> efter korneltræet (*kraneia*), idet de har flyttet r'et, som det jo var <skik> i gamle dage.

6 Et lille stykke fra Karneios står en kultstatue, den såkaldte Afetaios (*Starter*), og man siger, at det var herfra, Penelopes bejlere startede kapløbet. Længere fremme er der en rektangulær plads med søjlegange, hvor der i gamle dage var småtingsmarked, og ved siden af står et alter for Zeus Ambulias (*Rådgiver*) og Athene Ambulia og Dioskurerne, der her også har tilnavnet Ambulioi. 7 Lige overfor ligger det såkaldte Kolona (*bakke*) og et tempel for Dionysos Kolonatas (*På bakken*); ved siden af ligger et helligt område, der tilhører en hero, som de siger, viste Dionysos vejen til Sparta, og til denne hero ofrer dionysiaderne og leukippiderne, før de ofrer til guden. Der er forøvrigt andre elleve kvinder, som også kaldes dionysiader, og som de afholder et kapløb for, en skik, der er kommet

22. Praxilla fr. 7 Page.

fra Delfi. 8 Ikke langt fra Dionysos ligger en helligdom for Zeus Euanemos (*God Vind*), og til højre for den et heroon for Pleuron. På mødrene side nedstammede Tyndareos' børn fra Pleuron, for Asios²³ siger nemlig i sit digt, at Ledas far Thestios var søn af Agenor, der igen var søn af Pleuron. Tæt ved heroonbygningen er der en høj, og på højen er der et tempel for Hera Argeia, som efter sigende er grundlagt af Eurydike, en datter af Lakedaimon, der var gift med Abas' søn Akrisios. Helligdommen for Hera Hypercheiria (*Beskytterinde*) er rejst i overensstemmelse med et orakelsvar, da Eurotasfloden havde oversvømmet en stor del af deres land. 9 Et gammelt kultbillede af træ kalder de Afrodite Hera, og til denne gudinde plejer mødrene at ofre, når deres døtre snart skal giftes. Ved den vej, der fører til højre omkring højen, står en statue af Hetoimokles. Hans far Hipposthenes og han selv vandt tilsammen elleve sejre i brydning i Olympia, Hipposthenes én mere end sønnen.

3.14 Flere helligdomme i Sparta by

14 Går man fra markedspladsen mod vest, kommer man til en kenotaf for Tellis' søn Brasidas, og ikke langt fra den ligger teatret, der er bygget i hvidt marmor og nok værd at se. Lige over for teatret ligger to gravmæler, det ene for Pausanias, der havde kommandoen ved Platææ, det andet for Leonidas. Én gang om året holder de taler over dem og afholder en sportskamp, som kun Spartanere må deltage i. Det var Pausanias, der hentede Leonidas' knogler fra Thermopylæ 40 år efter slaget, og der står også en stele med alle navnene – og fædrenes navne - på dem, der kæmpede mod Mederne ved Thermopylæ. 2 Et sted i Sparta kalder de Theomelida, og her findes gravene for agiadernes kongeslægt, og lige ved siden af ligger Krotanernes lesche (*klubhus*), som man kalder bygningen; Krotanerne udgør en del af Pitanaterne. Nær ved klubhuset ligger en helligdom for Asklepios kaldet Hos agiaderne. Længere fremme står et gravmæle for Tainaros, og man siger, at det bekendte forbjerg, der rager ud i vandet, har navn efter ham. Der er helligdomme for Poseidon Hippokurios (*Hesteavlende*) og Artemis Aiginaia (*Fra Aigina*). Vender man så tilbage til klubhuset, ser man en helligdom for Artemis Is-soria. Hun hedder også Limnaia (*Ved søen*) og er i virkeligheden ikke Artemis,

23. Asios fr. 6 Kinkel.

men Kreternes Britomartis, som jeg har omtalt i afsnittet om Aigina.²⁴ 3 Meget tæt ved Agiadernes gravmæler vil man se en stele med alle de sejre, som den lakedaimonske løber Chionis har vundet, bl. a. i Olympia. Her vandt han syv sejre, fire i løb, resten i dobbeltløb; løbet med skjold, som nu afslutter konkurrencerne, eksisterede endnu ikke dengang. Det fortælles, at Chionis deltog i Theraieren Battos' togt, grundlagde Kyrene sammen med ham og undertvang de omkringboende Libyere. 4 Helligdommen for Thetis siges at være indstiftet af følgende grund: man lå i krig med Messenerne, der havde gjort oprør mod dem. Derfor angreb kong Anaxandros Messenien og tog adskillige kvinder til fange, deriblandt Kleo, som var præstinde for Thetis. Anaxandros' kone Leandris bad nu sin mand om at få overdraget Kleo, hvorpå hun konstaterede, at hun havde Thetis' gamle kultbillede af træ med sig, og med Kleos hjælp grundlagde hun et tempel for gudinden. Leandris handlede, som hun gjorde, i overensstemmelse med et drømmesyn. 5 Thetis' træstatue opbevarer de et hemmeligt sted. Lakedaimonerne siger, at Orfeus har overleveret kulten af Demeter Chthonia (*Underjordisk*) til dem, men efter min mening har de bestemt at dyrke Demeter Chthonia på baggrund af helligdommen i Hermione.²⁵ Der findes også en helligdom for Sarapis, som er den sidst indviede af Spartanernes helligdomme, og en for Zeus med tilnavnet den Olympiske.

6 Det sted, hvor de unge mænd endnu i vore dage øver sig i løb, hedder Dromos (*løb*). Går man fra Agiadernes grave til Dromos, har man på venstre hånd Eumedes' gravmæle. Han var en af Hippokoons mange sønner, og der står også en gammel kultstatue af Herakles, som de såkaldte Sfaireis ofrer til; der er tale om de unge mænd, der er ved at træde ind i mændenes rækker. Der er endvidere indrettet to gymnasier i Dromos; det ene er en votivgave fra Spartaneren Eurykles. Uden for Dromos ud for kultstatuen af Herakles ligger et hus, som i vore dage tilhører en privatmand, men oprindelig var Menelaos'. Går man videre fra Dromos, møder man helligdomme for Dioskurerne og for Chariterne, for Eileithya, Apollon Karneios og Artemis Hegemone (*Leder*). 7 Agnitas' helligdom er til højre for Dromos; Asklepios har tilnavnet Agnitas, fordi hans træbillede var af *agnos* - det er en busk, der ligner tjørn. Tæt ved Asklepios står et sejrsmonument, som

24. 2.30.3.

25. 2.35.4-8.

man siger, at Polydeukes har rejst, da han havde besejret Lynkeus; også dette be- styrker min overbevisning, at Afareus' sønner ikke er begravet i Sparta. Ved be- gyndelsen af Dromos står Dioskurerne og sætter løbet i gang, og lidt længere fremme ligger et heroon for Alkon, som efter sigende er en søn af Hippokoon.

Ved siden af Alkons heroon ligger en helligdom for Poseidon med tilnavnet Do- matites (*Fra huset*). 8 Længere fremme er der en plads, der hedder Platanistas (*Platanlunden*) efter de høje og tætte platantræer, der står i kreds omkring den. Her er det skik, at de unge mænd kæmper med hinanden på et stykke jord, der på alle sider er omgivet af en kanal på samme måde som en ø er omgivet af hav, og der er adgang via to broer, og ved den ene står en kultstatue af Herakles, ved den anden en statue af Lykurgos; mellem de love, hvormed Lykurgos indrettede forfat- ningen, er netop den om kampen mellem de unge mænd. 9 De foretager sig også andet: før kampen ofrer de i Foibaion, som ligger uden for byen i nærheden af Therapne. Her ofrer hver af de unge mænds to delinger en hundehvalp til Enyalios (*Krigsgud*) ud fra den overbevisning, at det modigste husdyr må være lige, hvad den tapreste gud ønsker. Jeg har ikke hørt om andre Grækere, der har for skik at ofre hundehvalpe, lige bortset fra Kolofonerne, for de ofrer nemlig en sort hunde- hvalp til gudinden Enodios (*På vejen*). Både Kolofonernes og de lakedaimonske unges ofringer skal finde sted om natten. 10 Efter ofringen foranstalter de unge mænd kampe mellem tæmmede vildorner, og almindeligvis vinder i Platanlunden den deling, hvis vildorne sejrer. Det er, hvad de foretager sig i Foibaion. Den føl- gende dag lige før middag drager de ind på den nævnte plads over broerne. Hvilken bro hver afdeling skal benytte, er blevet bestemt ved en lodtrækning om natten. De slås med næverne, de sparker med hælen, bider og trykker øjnene ud på deres modstandere. Mand kæmper mod mand på den omtalte måde, og samlet forsøger de at skubbe hinanden ud i vandet.

3.15 *Kyniska og mange templer og herooner*

15 Ved siden af Platanistas ligger et heroon for Kyniska, en datter af spartaner- kongen Archidamos. Hun var den første kvinde, der opdrættede heste, og den første, der vandt med vogn i Olympia.²⁶ Der løber en søjlegang langs Platanistas,

26. 3.8.1.

og bag den ligger der en række heroon'er: for Alkimos, for Enarsforos, og ikke langt fra det et for Dorkeus og derpå et for Seberos; alle var efter sigende sønner af Hippokoon. 2 Tæt ved Dorkeus' heroon er der et bassin, som de kalder Dorkeia, og pladsen omkring Seberos' helligdom kalder de Sebrion. Til højre for den er Alkmans gravmæle; hans digtes charme anfægtes ikke af, at de er på den lakoniske dialekt, skønt dén er den mindst melodiose af de græske dialekter. 3 Der er endvidere helligdomme for Helena og for Herakles, den første nær Alkmans grav, den anden lige ved bymuren; i den står der en kultstatue af Herakles i fuld rustning, som er mægtig til den, han efter sigende var iført, da han kæmpede med Hippokoon og hans sønner. Herakles' had til Hippokoons hus siges at stamme fra, at de nægtede at rense ham, da han kom til Sparta efter Ifitos' død for at blive rensset. 4 Der var yderligere en grund til modsætningsforholdet: sammen med Herakles ankom hans unge fætter Oionos til Sparta - han var søn af Likymnios, Alkmenes bror. Han gik rundt og så på byen og var netop kommet ud for Hippokoons hus, da en vagthund for løs på ham. Oionos kastede en sten efter den og var så uheldig at slå den til jorden, hvorefter Hippokoons sønner kom løbende ud og slog løs på Oionos med knipler, til han døde. 5 Det gjorde Herakles fuldkommen rasende på Hippokoon og hans sønner, og i sit raseri gik han straks løs på dem. Ved den lejlighed blev han såret og måtte hemmeligt forlade byen; senere førte han en hær mod Sparta, og det lykkedes ham at hævne sig på Hippokoon og hans sønner for drabet på Oionos. Hans gravmæle står ved siden af Herakles' helligdom.

6 Går man fra Dromos mod øst, er der en sti til højre og en helligdom for Athene med tilnavnet Axiopoinos (*Den retfærdige hævner*). Da nu Herakles i sin kamp mod Hippokoon og hans sønner havde fået den retfærdige hævn over deres fremfærd, grundlagde han en helligdom for Athene og gav hende tilnavnet Axiopoinos. De gamles ord for hævn var nemlig *poinai*. Der er også en anden helligdom for Athene ved en anden af de veje, der fører fra Dromos; man fortæller, at det er indviet af Theras, søn af Autesion, søn af Tisamenos, søn af Thersandros, da han anførte en koloni til den ø, der nu har navn efter ham, men oprindeligt hed Kalliste (*Smukkeste*). 7 Ved siden af er bygget et tempel for Hipposthenes, der vandt så mange sejre i brydning: de dyrker Hipposthenes efter at have modtaget et orakelsvar og ærer ham ligesom Poseidon. Lige over for templet står Enyalios i lænker, en gammel kultstatue. Lakedaimonernes hensigt med denne kultstatue er

den samme som Athenernes med at lave Nike Apteros (*Vingeløs Sejr*): når Enyalios er lænket, mener de, at han aldrig vil slippe fra dem; Athenerne tror, at Nike altid vil blive hos dem, når hun ikke har vinger. Dette er den form og skikkelse, disse byer har givet deres træfigurer og deres hensigt med det.

8 I Sparta findes en lesche, der hedder Poikile (*malet*); tæt ved det ligger heroon'er for Agenors søn Kadmos og hans efterkommere, Theras' søn Oiolykos og Oiolykos' søn Aigeus. Det siges, at de er bygget af Maisis, Laias og Europas, sønner af Aigeus' søn Hyraios. De har også bygget heroon'et for Amfilochos, fordi moren til deres forfar Tisamenos var Demonassa, Amfilochos' søster.

9 Lakedaimonerne er de eneste Grækere, der har den skik at kalde Hera for Aigofagos (*Gedespiser*) og at ofre geder til hende. De hævder, at Herakles har grundlagt helligdommen, og at han var den første, der ofrede geder, fordi Hera ikke havde lagt ham nogen hindring i vejen, da han kæmpede med Hippokoon og hans sønner, sådan som han mente, gudinden havde gjort ved hans andre bedrifter. Når han ofrede geder, var det, fordi han ikke kunne få fat på andre offerdyr. 10 Tæt ved teatret ligger der en helligdom for Poseidon Genethlios (*Familie-*) og heroon'er for Hyllos' søn Kleodaios og for Oibalos. Den mest kendte helligdom for Asklepios har de i nærheden af Booneta, og til venstre for den er der et heroon for Teleklos, som jeg skal omtale senere i afsnittet om Messenien.²⁷ Et lille stykke længere fremme er en lav høj og på den et ældgammelt tempel og en træfigur af en bevæbnet Afrodite. Det er det eneste tempel, jeg kender, der har en overetage. Det er indviet til *Morfo*. 11 Det er et tilnavn til Afrodite, og kultstatuen af hende er fremstillet siddende, hun bærer slør og har fodlænker på fødderne. Tyndareos har efter sigende lagt hende i lænker, hvilket skulle symbolisere kvindernes troskab mod deres ægtemænd. Den anden forklaring, at Tyndareos hævned sig på gudinden ved at lænke hende, fordi han mente, det var Afrodites skyld, at hans døtre havde opført sig så skammeligt, tror jeg ikke et øjeblik på; det ville jo være fuldkommen idiotisk at håbe på at kunne hævne sig på gudinden ved at lave et usselt billede af cedertræ og give det navnet Afrodite.

27. 4.4.2, 31.3.

Kommentar til kap. 10-15

3.10 De sidste eurypontider

- og tilbage til Hermerne i 3.1 og vejen mod Sparta.

1 De isthmiske lege var indstiftet af Periander, der var tyran i Korinth med fl. 610 f.; de afholdtes hvert andet år til ære for Poseidon på tangen mellem Peloponnes og Attika; de her omtalte lege er legene i maj-juni 390 f.

- Hyakinthos var en ung yndling, som Apollon ved et skævt diskoskast kom til at dræbe og som soning indstiftede en fest for, jf. Tortzen p. 293.1 med henvisninger.

2 Aitolerne på fastlandet N for Patras, Akarnanerne og Kalydon undsættes i 388 f.

- Blandt Agesilaos' bedrifter i Ægypten i perioden 365-60, se Xen. Ages. 36 ff., han dør i 360 f.

3 Archidamos 3 er konge 360 – 338 f.

- Delfi i Fokis udgjorde som amfiktyoni en slags føderation/forbund blandt de græske stater, og

- Den tredje hellige Krig (356 – 46 f.) kræver naturligvis bystaternes stillingtagen; der er både politik, prestige og penge på højkant, og situationen er åbenbart gået fuldstændig i hårknude, jf. følgende paragraf.

- Fokeerne hjalp omkring 455 f. Athenerne ved nogle kampe i Thessalien. Theopompos er historiker med udpræget anti-spartansk holdning.

4 – 5 Archidamos afløses af sønnen Agis 3 (338-31 f.).

- Eudamidas 1 regerer fra 331 til 305 f., og de relevante passager fra Sikyon er P.2.8.5+8-9 og 2.9.1.

6 P. er nu tilbage på hovedvejen mod S til Sparta, og efter P.s gængse metode i disse sammenhænge laver han afstikkere ind for at se helligdomme, monumenter.

- Ang. Zeus Skotitas, - ikke langt fra landsbyen Barbitza, jf. Frazer 3, p. 319.

- Herakles og trofæet efter drabet på Hippokoon, jf. Tortzen...

7 Artemis Karyatis og nymferne; *karyai* betyder på græsk: valnødetræer og etymologisk er det sikkert oprindelsen til *karyatide*, en kvinde, der deltager i en sakral dans eller procession.

- Sillasia og dens indbyggerne, der blev solgt som slaver efter nederlaget i 222 f.

8 Thornax; der har åbenbart været tvivl om, man skulle bruge Kroisos-guldet, jf. Her. 1.69 i Thornax eller i Amyklai, jf. de følgende kapitler.

3.11 I Sparta by...

1 Vi bevæger os sydpå i Eurotas-dalen.

P.s programerklæring vdr. sin metode findes allerede i P. 1.38.3; og jeg gør – ganske umetodisk – metoden til min, hér ved de mange spartanske monumenter.

2 I dag (2007, besøgt i 1997) er Sparta en by med omkring 15.000 indbyggere og centrum for landbrug, og der er ikke meget tilbage af hverken det klassisk græske, det hellenistiske eller romerske, der for en større dels vedkommende dækkes af den moderne by, der går tilbage til

1834.

- Det klassiske Sparta, som P. jo egl. opsøger, var heller ikke stort, jf. Thuk. 1.10. Ikke desto mindre omfatter *Pianta generale* hos Musti & Torelli (1991) p. 51 f. - 26 numre på lokaliteter og monumenter, nogenlunde svarende til hvad P. omtaler.

- P. starter i centrum, på *agora*/torvet med at nævne de politisk-administrative elementer i byen: *geronterne*/de gamle, embedsmændene/*eforerne* og *bidiaierne*/festlegearrangørerne.

- Hos Musti & Torelli loc.cit findes en stor plan over Terme dell' Arapissa, et romersk badeanlæg i Platanistas; det har ikke noget med græsk at gøre, derfor springer P. det over.

3 Den store og udvidede *persiske* stoa er nævnt hos den romerske arkitektur-forfatter Vitruvius (1.1.6), hvor han beskriver perserne huggede i marmor, fungerende som en slags karyatider, der bærer stoaens tag, klædt i deres nationale kostymer.

- Mardonios kunne man kalde 'den sidste perser'; han blev dræbt efter persernes nederlag i 479 f.

- Dronning Artemisia var en handlekarftig kvinde, der i følge perserkongen Xerxes (Her. 8.68 + 87) kæmpede som en mand, mens hans mænd kæmpede som kvinder.

4 Som mange andre steder i det græske har der været kult og tempelbygninger/tempel-genbrug for det julisk-claudiske dynasti, og

5 Statuen af seeren Agis og det attiske flådenederlag til spartanerne ved Aigos Potamoi i Lilleasien (405 f.), jf. Xenofons Hellenica 2.1, går over i beskrivelsen af faren

6-8 Tisamenos og orakelsvaret, se Her. 9.33-36 og Fontenrose Q 160, p. 321.

De fem slag *han* deltog sejrende i ligger mellem 479 f. (Plataiai) og 457 f. (Tanagra).

9 Kultstatuer og gymnopaïdi-festen med efeb-danse til ære for Apollon giver genklang af Delfi og den doriske Apollon Karneios-kult, jf. P. 3.13.3 og med den Thuk. 5.54.

10 En hellenistisk, (sikkert) kolossal-, allegoriske statue af 'kerne-spartaneren'/det spartanske folk kan vi hverken rekonstruere kronologisk eller udseendemæssigt, men imponant har den givet været, jf. Musti & Torelli (1991) p. 197.

Skæbnegudinder og hævn-gudinder, Erinyer/Furier (jf. Aischylos' *Orestien*, *Eumeniderne*) er tæt knyttet til Orestes som Atreide-søn med tilknytning til både Mykene og Sparta, og derfor er hans knogler fulde af kraft og betydning, og der flyttes rundt med dem, jf. Her. 1.67, P. 3.3.6, og i Arkadien P. 8.54.4, 8.34.1, samt Fontenrose L 7 + 8 + p. 108 ff.

Og fra myten til historien er der ikke lang hos P, derfor den smukke iscenesættelse af den gode konge Polydoros (agiade-konge 700-665 f., jf. P. 3.2-3).

11 Hermes med Dionysosbarnet, Handlen og Vinen som vare, leder tanken hen på den i vore dage så berømte Praxiteles-statue i Olympia (jf. P 5.XX.X)

Med Epimenides (P. 3.12.11) og Afareus er vi tilbage i mytisk tid, hvad der passer smukt med de gamle guder *Arnen* og *Gæstevenskabet* i to allegoriske fremstillinger.

3.12 Udfaldsveje fra Torvet, (Ikarios og Afetaisvejen, Hellenion og Talhybios m.m.)

1 Der er mange væddeløb for bejlere om kvinders gunst afholdt af disses fædre i den græske mytologi, bl.a. det berømte i Olympia, - og så Danaos', men også Odysseus' senere hustru,

- Penelope, - hendes far Ikarios arrangerede ét i Sparta, netop her ved *SendAfStedVejen*.
- 2 Danaos' 50 brude-døtre myrdede gommene på bryllupsnatten og var efter denne episode svære at afsætte, men faren fandt åbenbart på råd, jf. denne paragraf
- 3 Fra den civiliserede og mønt-med-præg-vante P får vi et fint eksempel på tuskhandel både hjemme og
- 4 i Inden, - en nyere parallelhistorie til Her. 4.196.
- Polydoros var konge 700-665 f. At kombinere Odysseus med Athene er ikke svært, når man har læst Homers digt. Tyndareos' sønner er Kastor og Pollux (- også Zeus' sønner/dioskurerne).
- 5 Med Iops og Amfiaraos er vi tilbage i meget gammel tid; Lelex var den lakoniske urkonge jf.P. 3.1. Og man erindrer, at byen Tarent i Syditalien er koloniseret fra Sparta jf. P. 10.10.6-7 samt 10.13.
- 6 Omtalen af Hellenion er – som sagt i Pausanias-vitaet – et fint eksempel på, at P ikke tænker så meget i kronologi som i begivenheder, hvor Grækerne viste deres mod og udførte noget; mellem Xerxes og Alexandros/Pariser der omkring 800 år, - perserkrigene vs. toget mod Troja.
- 7 Talthybios optræder allerede i Iliadens 1. sang som Agamemnons 'vognstyrer'/gesandt/diplomat/ambassadør, senere fik han en slags 'ambassadør-kult' i Sparta. Denne meget græske historie om Dareios, Sperthias og Bulis: om græsk overmod, barbarisk storsind, guddommelig retfærd og indgriben kan læses hos Herodot 7.133 ff.
- 8 Det handler om himmel og jord/det chthoniske, Apollon på bjergtoppen og jorden.
- 9 Det kan være svært at se den røde tråd gennem de mange altre og helligdomme her ved udkanten af Sparta by, bl.a. *har* vi hørt om Hippolytos, men i forbindelse med Troizen, Isthmen og Athen i 2. bog.
- 10 Tilbage til agora med en 'solskærm' og en rotonde, jf. lang kommentar hos Musti & Torelli (1991) 198-206.

3.13 flere monumenter i Sparta

- 1 Kastor (og Pollux), Tyndareos- og Zeussønnerne, dioskurerne dukker ustandselig op her i Sparta, - Kastor lå i Leda-æg med Klytaimnestra, og de udgjorde de to dødelige vs. de u dødelige: Helena og Pollux/Polydeukes.
- 2 Messeniens historie, deriblandt de to krige med Sparta, fylder 4. bog.
- Med den frelsende Kore og Orfeus er vi tilbage omkring 500 f. i spartansk eskatologi.
- Hyperboræernes land ligger mod N; hertil drog Apollon om vinteren og Dionysos overtog ledelsen i Delfi i de tre måneder, - læs den homeriske Apollonhymne (*Homers hymner*, oversat af Alex Garff og Leo Hjortsø, 1961).
- 3 Apollon Karneios, knyttet til vinhøsten, var en meget gammel kult i Sparta, og stammer måske fra A-karnanien nord for Naupaktos, nu/her er den i Sparta, hvad der kan forklare epitetet 'den lokale', jf. Frazers lange note 3, p. 332 ff.
- !!! NBNB lang hist. hos Valla om Apollon Dromios, som en ??? komplementær gud !!!

4 – 5 I sidehistorien om Karnos og Hippotes kaster P. sig ud i en mytologisk og etymologisk forklaring af ordet Karneios.

- Praxilla er en kvindelig lyriker fra Sikyon; hun skriver dithyramber og hymner og levede i midten af 5. årh. f.; fragmentet har nr. 7 hos Page.

6 Genbrugsmarkeder blev ikke opfundet i går, de har åbenbart en forhistorie i Sparta, - hvad der passer godt med spartansk økonomi i almindelighed. Budet på betydningen af *Am-bouli-* er 'rådgive', enten køber eller sælger ?

Zeus Euanemos: der sørger for gode vinde; man glemmer ofte, at Zeus ikke bare er leder af Olympen, men oprindelig jo er vejrgud: lys, vind, regn.

9 Ved at kombinere Afrodite med Hera knytter man seksualiteteten til ægteskabet; at mødrene ofrer for deres giftmodne døtre lyder som en rimelig forklaring på navnet; gammelt kultbillede betyder næsten altid hos P. *et xoanon*, dvs. en gammel statue af træ, måske med to ansigter.

- Som så ofte runder P. af med et par prominente OL-vindere: Hetoimokles (søn: 5 sejre) og Hipposthenes (far: 6 sejre) - med sejre i ialt fem lege, i perioden 624-12 f., jf.P. 3.15.7 og 5.8.9.

3.14 Flere monumenter (i den vestlige del af) Sparta

1 Det er – som noget af det eneste – stadig kønne marmorrester tilbage af teatret fra augustæisk periode.

Brasidas var spartansk hærfører under Den peloponnesiske Krig, jf. Thuk. 2.25. 85 ff, 5.6 + 11, samt Pl. Symp. 221 C; han faldt ved Amfipolis i 422 f. og blev begravet der, mens Leonidas' herostratisk-patriotiske nederlag til perserne ved Thermopylæ var i 490 f., jf. Her. 6.67.

2 ang. Theomelis, et område i Sparta by, og agiadernes grave, se Frazer 3. p. 334 og Montgomery (1992) hos Andersen og Eide (red. 92), 24-26.

- En lesche kan også være et forsamlingshus, der bruges i forbindelse med begravelser og med Agiadernes kongegrave finder vi parallelen til Eurypontidernes i P 12.8.

- Taialaros er en eponym hero.

- Med Krotane og Pitane er vi i områder i den vestlige del af Sparta.

- Artemis Aiginaia og om Britomartis jf. afsnittet om Ægina, P. 2.30.3.

3 Chionis og hans sejre i OL omkring 630 f. er også omtalt P. 4.23.4 og 6.13.2, - Kyrenes grundlæggelse i Nordafrika på samme tid er beskrevet hos Her. 4.150 f.

4 De messenske krige beskrives i P.s 4. bog (Anaxandros 640-15 f.); og med drømmesyn, gamle kultstatuer af træ og skjulte gemmesteder er vi blandt P.s favorit-emner.

5 Hermionekulten er beskrevet P 2.35.4. (Isis og) Serapis-kulten stammer fra Ægypten og passer indholdsmæssigt – nogenlunde - med Demeter/Kore-kulten.

6 Dromos betyder løb; - hvis Menelaos har ejet huset, der nu tilhører en privatmand, vil det på P.s tid være omkring 1400 år gammelt !

7 Med Polydeukes/Pollux og Lynkeus, søn af Afareus, er vi tilbage i Spartas tidlige mytologi-

ske historie. Det samme gælder vdr. Hippokoon og Alkon.

8 – 10 *Platan-istas* (et område med platantræer) og beskrivelsen af efeb-kampen ligner til forveksling skolekampe på Eton og Herlufsholm, dog uden

9 hundehvalpsofring og kampe med tæmmede vildorner.

- Kolofon er en by i Lilleasien.

- Enyalios, ew, se Frazer !!!

3. 15 Kyniska, et Herakleion, (... samt en vifte af monumenter og helligdomme i byen Sparta – overføres til hovedteksten.)

1 Kyniska, hendes hesteopdræt/-stutteri og sejre i 396 + 92 f. er også omtalt i P 3.8.1-2.

- Ang. Hippokoon og hans sønner, samt kampene med Herakles se Tortzen, p. xxx.

2 Alkman er spartansk korlyriker i 2. halvdel af 7. årh. f; smagsprøver på dansk kan ses hos Friis Johansen (2. udg., 1989) p. 70 ff. med kort introduktion om det frodige lyrikmiljø i byen i arkaisk tid.

3 - 6 Herakles, nevøen Oinos og renselsen, der udeblev, går tilbage til Od. 21.22 f.; se mere hos Tortzen p. xxx. Bemærk, hvor fikst P. væver monumenter og myter sammen omkring Herakles og Hippokoon, dennes sønner og Athene, og videre med Athene mod øen Thera, - i dag Santorini; det er herfra man fortsætter koloniseringen til Kyrene i Nordafrika, jf. P. 3.1.7. og Her. 4.147 om Thera som den smukkeste ø; dette glider over i en omtale af to Athenetempler.

7 Ang. Hipposthenes og Poseidon i Therapne, jf.P. 3.20.2.

Det *brogede* (sikkert fordi, der har været malerier) forsamlingshus kunne også oversættes som 'begravelseskult-huset med malerierne', sikkert tilhørende aigiaderne.

10 Der fandtes i Sparta fire templer for Asklepios; dette, beliggende i torvets SV-hjørne, er det mest centrale i den hellenistik-romerske by, og måske pga. beliggenheden det 'mest kendte'. Teleklos vil vi høre mere om i P. 4.4.2.

11 Det ældgamle tempel er virkelig enestående ved at være i to etager. *Morfo*, beslægtet med *morfë*, (smuk) skikkelse, betyder *smuk*. Tyndareos var gift med Leda og far – hvis man tager det hele med – til dioskurerne og de to fatale kvinder, Helena og Klytaimnestra.

- Det lænkede kultbillede, - man kunne jo også forestille sig statuen som et 'memento' (husk at holde din kone i snor) eller et fromt ønske (gid man kunne...lænke konen, kvinden, kærligheden).

3.16 *Leukippider, - meget om Artemis Orthia*

16 Ved siden af ligger en helligdom for Hilaeira og Foibe. Forfatteren²⁸ til det epos, der hedder *Kypria* siger, at de er døtre af Apollon. Præstinderne er unge piger, der bærer samme navn som gudinderne, nemlig leukippider. Den ene af de to kultstatuer havde en leukippide, der havde været præstinde for gudinderne, restaureret ved at give den et ansigt i moderne stil i stedet for det oprindelige; en drøm forhindrede hende i at restaurere den anden statue på samme måde. Her hænger et æg indviklet i bånd ned fra loftet, og de fortæller, at det er det æg, Leda ifølge myten nedkom med. 2 Hvert år væver kvinderne en chiton til Apollon i Amyklai. Huset, hvor vævningen foregår, kalder de *Chiton*. Ved siden af det ligger et hus, som de siger, Tyndareos' sønner oprindeligt boede i, og nogen tid efter købte en Spartaner ved navn Formion det. Hos ham indfandt Dioskurerne sig i skikkelse af fremmede, som sagde, at de kom fra Kyrene, og ønskede at bo hos ham, og de bad om det værelse, som de var mest glade for, mens de var mennesker. 3 Formion opfordrede dem til at slå sig ned, hvor i huset de ville, men netop det værelse ville han ikke give dem, da hans ugifte datter boede i det; men den følgende dag var den unge pige og hele hendes udstyr forsvundet, kun kultstatuerne af Dioskurerne og et bord med silfion på var ladet tilbage.

4 Sådan siger de, at det fandt sted. På vejen fra Chiton til byporten ligger et heroon for Chilon, der havde ry for sin visdom, og et heroon for Athenodoros, en af dem, der drog til Sicilien sammen med Anaxandrides' søn Dorieus. Baggrunden for togtet var, at de mente at landet omkring Eryx måtte tilhøre Herakles' efterkommere og ikke de barbarer, der dengang sad på det. Sagnet fortæller nemlig, at Herakles brødes med Eryx på den betingelse, at hvis han vandt, skulle Eryx' land tilhøre ham, men blev han overvundet i brydekampen, skulle Eryx drage af sted med Geryones' okser - 5 dem var Herakles nemlig i færd med at drive hjem til sig selv, og da de var svømmet over til Sicilien ud for det krumbøjede oliventræ, fulgte han efter for at finde dem – men guderne var imidlertid ikke så velvilligt stemte mod Anaxandrides' søn Dorieus som mod Herakles, som dræbte Eryx, mens Egestaierne dræbte Dorieus selv og det meste af hans hær.

28. Fr. 7 Kinkel.

6 Lakedaimonerne har også bygget en helligdom for deres lovgiver Lykurgos, som var han en gud. Bag templet er Lykurgos' søn Eukosmos begravet, ved altret grave for Lathria og Anaxandra, der var tvillingsøstre, og som Aristodemos' sønner, der selv var tvillinger, derfor tog til ægte. De var døtre af Thersandros, der var søn af Agamedidas, kongen af Kleonai og i fjerde led efterkommer af Herakles' søn Ktesippos. Over for templet står et gravmæle for Nikandros' søn Theopompos og for Eurybiades, der havde kommandoen over de lakoniske krigsskibe ved Artemision og Salamis mod Mederne. Nær ved ligger det såkaldte Astrabakos' heroon.

7 På det sted, der hedder Limnaion (*Sump-*), ligger en helligdom for Artemis Orthia (*Stående*). Træstatuen skal være den, som Orestes og Ifigeneia stjal fra Taurerne, mens Lakedaimonerne siger, at den blev bragt til deres land, fordi Orestes var konge hér, og jeg synes deres beretning lyder mere sandsynlig end Athenernes. Hvorfor i alverden skulle Ifigeneia have efterladt kultstatuen i Brauron? Eller hvordan gik det til, at Athenerne, da de forberedte sig på at rømme deres land, ikke også tog den med om bord på deres skibe? 8 Den tauriske gudinde har jo bevaret så stort et navn til vore dage, at Kappadokerne og de, der bor ved Sortehavet, skændes om, hvem der egentlig har hendes kultstatue, som forøvrigt også Lyderne gør krav på; de har nemlig en helligdom for Artemis Anaiitis. Og alligevel får vi revet i næsen, at Athenerne skulle have været ligeglade med, at Perserne erobrede billedet. Det blev ført fra Brauron til Susa, hvorefter Seleukos senere gav det til Syrerne i Laodikeia, der har bevaret det frem til vor tid. 9 Jeg tager også følgende som bevis på, at Orthia i Sparta er træbilledet fra barbarerne: for det første mistede Astrabakos og Alopekos, der var sønner af Irbos, søn af Amfisthenes, søn af Amfikles, søn af Agis, straks forstanden, da de havde fundet kultstatuen; for det andet kom de spartanske Limnater og folk fra Kynosura, Mesoa og Pitane i strid med hinanden, da de ofrede til Artemis, hvilket førte uoverensstemmelser, hvorunder mange blev myrdet på altret, og resten døde af sygdom. 10 Derefter fik de et orakelsvar, der krævede, at de skulle farve altret med menneskeblod, hvorpå de trak lod om, hvem der skulle ofres. Men denne skik forandrede Lykurgos til at piske de unge mænd, hvorved altret også blev overstænket med menneskeblod. Præstinden står ved siden af med træfiguren i armene, og da den er ganske lille, vejer den heller ikke meget, 11 men hvis de, der pisker, skåner en ung mand på grund af hans skønhed eller høje byrd, bliver træstatuen pludselig tung for

kvinden og ikke længere let at bære, og hun giver dem, der fører svøberne, skylden og siger, at det er deres skyld, at hun bliver presset ned. På den måde har billedet bevaret forkærligheden for menneskeblod fra ofringerne hos Taurerne. De kalder det forøvrigt ikke alene Orthia, men også Lygodesma (*Pile-bunden*), fordi det blev fundet i et pilekrat, og pilegrenene, der havde slynget sig om det, havde gjort kultstatuen stående (*orthos*).

3.17 *Eileithyia-helligdom, Athenetempel og Spartas Akropolis*

17 Ikke langt fra Orthias helligdom ligger en helligdom for Eileithyia, og man fortæller, at den er bygget og Eileithyia optaget blandt Lakedaimonernes guder efter et orakelsvar fra Delfi.

De har ikke nogen akropolis, der rager op i landskabet og kan ses vidt omkring, som Kadmeia i Theben og Argeiernes Larisa, men der findes forskellige højdedrag i byen; det højeste kalder de så akropolis. 2 Her har de bygget en helligdom for Athene kaldet både Poliuchos (*Bybeskytter*) og Chalkioikos (*Fruen i Bronzehuset*). Historien går, at Tyndareos begyndte at opføre helligdommen, og da han døde, ville hans sønner gøre det færdigt, og dertil brugte de byttet fra Afidnaierne, men også sønnerne døde, før de fik det gjort færdigt. Det er Lakedaimonerne, der mange år senere har bygget templet af bronze og lavet en kultstatue af Athene i bronze, og det var den lokale Gitiadas, der stod for udførelsen; han har også komponeret doriske sange, bl. a. en hymne til gudinden. 3 I bronzen er fremstillet i relief mange af de arbejder, det blev pålagt Herakles at udføre, og også mange bedrifter, som han selv tog initiativet til, samt forskellige af Tyndareos' sønners bedrifter, deriblandt bortførelsen af Leukippos' døtre. Man ser endvidere Hefai-stos, der befrier sin mor fra lænkerne, en historie jeg har fortalt tidligere i afsnittet om Attika.²⁹ Og der er fremstillet nymfer, der skænker Perseus – på vej mod Medusa i Libyen – en hjelm og sko, der skal kunne føre ham gennem luften. Der er også relieffer af Athenes fødsel, Amfitrite og Poseidon; de sidste er de største og efter min mening de mest seværdige. 4 På samme sted findes en anden helligdom for Athene Ergane (*Arbejderske*). På vejen mod den sydliggende søjlegang er der et tempel for Zeus med tilnavnet Kosmetas (*Ordner*) og foran det et gravmæle for

29. 1.20.3.

Tyndareos. Den vestligste søjlegang har to ørne, der hver bærer to helt ens Nike-figurer, som er indviet af Lysandros, begge til minde om hans bedrifter, den ene om slaget ved Efesos, hvor han besejrede Alkibiades' styrmand Antiochos og de athenske krigsskibe, den anden, da han senere ødelagde Athenernes flåde ved Aigospotamoi.

5 Til venstre for Chalkioikos har de en helligdom for muserne, fordi Lakedaimonerne ikke plejede at rykke ud til kamp under lyden af trompeter, men til fløjtemusik og akkompagnement af lyre og cithar. Bag Chalkioikos er et tempel for Afrodite Areia (*Krigerisk*), hvor træfigurerne hører til de ældste i Grækenland. 6 Til højre for Chalkioikos står en kultstatue af Zeus Hypatos (*Den Højeste*), den ældste af alle de bronzefigurer, jeg kender. Den er ikke lavet i ét stykke, men hvert legemsdel er hamret ud for sig og derpå samlet; nagler holder enkeltdelene sammen og forhindrer dem i at falde fra hinanden. Det fortælles, at kunstneren er Klearchos fra Rhegion; nogle siger, at han er elev af Dipoinos og Skyllis, andre, at han er elev af selve Daidalos. Ved en bygning, som hedder Skenoma (*Telt*), står en kvindefigur, som Lakedaimonerne siger, forestiller Euryleonis, der vandt i Olympia med tospand.

7 Ved siden af altret ved Chalkioikos står to billedstøtter af Pausanias, der kommanderede ved Plataæ. Jeg skal ikke komme ind på hans historie, da den er kendt af alle og er beskrevet tilstrækkelig nøjagtigt tidligere.³⁰ Her skal jeg nøjes med at tilføje, hvad jeg har hørt af en mand fra Byzantion, at grunden til, at Pausanias' planer blev afsløret, og at han alene af alle dem, der har søgt beskyttelse hos Chalkioikos, ikke fik beskyttelse, alene skyldtes, at han ikke kunne vaske en blodskyld af sig. 8 For mens han lå og krydsede med sine egne og Grækernes skibe ved Hellespont, blev han forelsket i en ung pige fra Byzantion. Straks ved nattens frembrud kom de, der havde fået befaling til det, med Kleonike - det var pigens navn. Pausanias, der lå og slumrede, blev vækket af støjen, og da pigen kom hen imod ham, tabte hun den brændende lampe. Pausanias, der godt vidste med sig selv, at han var i færd med at forråde Grækenland og derfor hele tiden var urolig og bange, sprang forvirret op og stak pigen ned med sin krumsabel. 9 Denne blodskyld kunne Pausanias ikke befri sig for, skønt han underkastede sig alle slags ren-

30. Herodot 4.81, Thukydid 1.94.

selsesceremonier, henvendte sig til Zeus Fyxios (*Flugt-*) som bønfoldende og endda begav sig til troldmændene i Figalia i Arkadien. Han måtte betale den bod, han skyldte Kleonike og guden. Lakedaimonerne lod efter befaling fra Delfi bronzestatuerne lave og dyrker en guddom, de kalder Epidotes (*Gavmild*), fordi denne Epidotes efter deres mening afværger og vender den vrede bort, som Hikesios (*De asylsøgendes gud*) føler i anledning af Pausanias.

3.18 Flere statuer og templer i Sparta by, gigant-Apollon i Amyklai

18 Nær statuerne af Pausanias står en kultstatue af Afrodite Ambologera (*Alderdomsudskyder*), indviet efter besked fra oraklet, og andre statuer af Hypnos (*Søvn*) og Thanatos (*Død*); de mener i overensstemmelse med *Iliaden*, at de er brødre.³¹ 2 Fortsætter man i retning af det såkaldte Alpion træffer man et tempel for Athene Ofthalmitis (*Øjen-*). Det fortælles, at Lykurgos indviede det, da han havde fået det ene øje slået ud af Alkandros, fordi de love, han havde givet, ikke faldt i Alkandros' smag. Lykurgos tog tilflugt til dette sted, og Lakedaimonerne forsvarede ham, så at han ikke også mistede det andet, og derfor byggede han et tempel for Athene Ofthalmitis. 3 Går man videre herfra, ligger der en helligdom for Ammon, og det ser ud, som om Lakedaimonerne fra begyndelsen af har benyttet oraklet i Libyen mere end de andre Grækere. Der går også en historie om Lysandros, at Ammon viste sig for ham om natten, da han var i færd med at belejre Afytis på Pallene, og erklærede, at det ville være bedre for ham og Lakedaimon at standse krigen mod Afytaierne, hvorpå Lysandros hævdede belejringen og opfordrede Lakedaimonerne til at vise guden endnu større ære. Afytaierne viser Ammon lige så stor ære, som Ammonerne i Libyen gør.

4 Myten om Artemis Knagia lyder således: en lokal mand ved navn Knageus deltog efter sigende i Dioskurernes felttog mod Afidna, men blev taget til fange i kampen og solgt til Kreta, hvor han levede et liv som slave dér, hvor Kreterne har en helligdom for Artemis; men efter et stykke tid stak han af sammen med den unge pige, der var gudindens præstinde, og pigen bragte hendes kultbillede med sig. Det, siger de, er anledningen til, at de kalder hende Artemis Knagia. 5 Jeg tror nu, at denne Knageus er kommet til Kreta på en anden måde, end Lakedaimo-

31. Homer, *Iliaden* 14.231, 16.672.

nerne fortæller. For det første tror jeg overhovedet ikke, at der har stået et slag ved Afidna, for Theseus blev jo holdt tilbage blandt Thesproterne, og Athenerne var uenige og mere stemt for Menestheus, og hvis der har været et slag, hvem i alverden vil så tro, at der blev taget fanger fra dem, der vandt, særlig da sejren jo skal have været overvældende, <og> Afidna selv blev erobret.

6 Lad nu det ligge. På vejen fra Sparta ned til Amyklai kommer man til floden Tiasa, som man mener, er en datter af Eurotas. Ved den ligger en helligdom for chariterne Faënna og Kleta, som også Alkman har omtalt i et digt.³² Det skal være Lakedaimon, der har grundlagt helligdommen for chariterne her og givet dem navne. 7 Seværdighederne i Amyklai omfatter en stele med en fremstilling af en mand ved navn Ainetos, der har vundet i femkamp. En historie fortæller, at da han havde vundet i Olympia, og kransen var ved at blive sat på hans hoved, faldt han død om. Der er også en statue af ham og nogle bronzetrefødder; de ældre af dem siges at være tiende fra krigen mod Messenerne. 8 Under den første trefod står en kultstatue af Afrodite og under den anden en af Artemis; både trefødderne og reliefferne på dem skal være arbejder af Gitiadas. Den tredje er et værk af Aigineteren Kallon, og under den står en kultstatue af Demeters datter Kore. Aristandros fra Paros og Polyklit fra Argos har hver lavet én fremstilling, den første en kvinde med en lyre, formodentlig en allegori på Sparta, den anden en Artemis, der kaldes *ved siden af den amykleiske gud* (Apollon). Disse trefødder er større end de andre og indviet i anledning af sejren ved Aigospotamoi. 9 Bathykles fra Magnesia, som har lavet den amykleiske Apollons trone, har desuden indviet figurer af chariterne og en kultstatue af Artemis Leukofryene, da han havde fuldført tronen. Hvem denne Bathykles var elev af, og under hvilken spartansk konge han arbejdede, lader jeg ligge, men tronen har jeg set, og nu skal jeg beskrive, hvordan den ser ud. 10 Foran og bagtil bæres tronen af to chariter og to horaer (*Årstider*). Til venstre står Echidna og Tyfos, til højre tritoner. At beskrive hver enkelt reliefudsmykning i detaljer vil trætte læseren, men jeg kan fatte mig i korthed, da det meste er velkendt stof. Poseidon og Zeus bærer Taÿgete, Atlas' datter, og hendes søster Alkyone. Der er også et relief med Atlas og med Herakles' tvekamp med Kyknos og kentaurenes kamp ved Folos' hule. 11 Hvorfor Bathykles har fremstillet den

32. Alkman fr. 62 Page.

så kaldte Minotauros bundet og ført bort levende af Theseus, kan jeg ikke regne ud. Der er på tronen en fremstilling af Faiakernes dans og Demodokos, der synger for dem, samt af Perseus i gang med kniven og Medusa. Jeg passerer Herakles' kamp med giganten Thurius og Tyndareos' med Eurytos og kommer til bortførelsen af Leukippos' døtre. Så er der Dionysos og Herakles: Hermes bærer Dionysosbarnet op til himlen, og Athene fører Herakles op til himlen, for at han herefter kan bo deroppe sammen med guderne. 12 Videre ser man Peleus overgive Achilleus til pleje hos Chiron, som man jo også fortæller, har ud- og oplært ham. Kefalos bortføres af Hemera, fordi han er så smuk, og guderne bringer gaver til Harmonias bryllup. Der er endvidere et relief forestillende Achilleus' tvekamp med Memnon og af Herakles, der straffer Thrakeren Diomedes og ligeledes Nessos ved floden Euenos. Hermes fører gudinderne frem for Alexander, for at de kan blive vurderet; Adrastos og Tydeus standser kampen mellem Amfiaraos og Pronax' søn Lykurgos. 13 Hera ser på Inachos' datter Io, der allerede er blevet til en ko, mens Athene flygter for Hefaistos, der forfølger hende. Derefter kommer to af Herakles' arbejder: kampen med Hydra og en fremstilling af, hvordan han førte hunden op fra Hades. Anaxias og Mnasinus rider hver på sin hest, men Menelaos' søn Megapenthes og Nikostratos rider på én. Bellerofontes er i færd med at tage livet af uhyret i Lykien; Herakles driver Geryones' okser bort. 14 På hver side af tronens top er fremstillet Tyndareos' sønner til hest, og under hestene er der sfinxer og vilde dyr, der løber opad, på den ene side en leopard, ved Polydeukes en løvinde. Allerøverst er der fremstillet en dans, der forestiller de Magnetere, der hjalp Bathykles med at lave tronen. 15 Går man ind under tronen fra tritonernes side, ser man den kalydoniske vildsvinejagt; Herakles, der dræber Aktors sønner; Kalais og Zetes, der jager harpyierne væk fra Fineus; Peirithus og Theseus, der har bortført Helena, og Herakles, der er i færd med at kvæle løven, og Apollon og Artemis skyder med pile mod Tityos. 16 Der er også en fremstilling af Herakles' kamp med kentauren Oreios og af Theseus' kamp med Minotauros. Videre ser man Herakles' brydekamp med Acheloos og myterne om Hera, der bliver lænket af Hefaistos; den sportskonkurrence, Akastos foranstaltede til ære for sin far, og historien om Menelaos og Ægypteren Proteus fra *Odysseen*.³³ Det sidste forestiller

33. Homer, *Odysseen* 4.351-570.

Admetos, der spænder en løve og et vildsvin for sin vogn, og Trojanerne, der bringer drikofre til Hektor.

3.19 Amyklai-Apollon fortsat. Therapne og dets Menelaostempel

19 Det stykke af tronen, hvor man kunne forestille sig guden sætte sig, er ikke et sammenhængende sæde, men frembyder flere siddepladser, og mellem hver plads er der bred afstand, midten er særlig rummelig, og her står kultstatuen. 2 Jeg har ikke hørt om nogen, der har målt dets højde; skønsomt er det mindst tredive alen. Det er ikke et værk af Bathykles, men er ældgammelt og ganske kunstløst; for bortset fra gudens ansigt, spidsen af fødderne og hans hænder ligner resten en bronzesøjle. Det har en hjelm på hovedet, lanse og bue i hænderne. 3 Kultbilledets fodstykke har form af et alter, og i det fortæller man, er Hyakinthos begravet, og ved Hyakinthiafesten ofrer de til ham gennem en bronzedør i dette alter, før de ofrer til Apollon; altrets dør er til venstre. På altret er der på den ene side i relief fremstillet Biris, på den anden Amfitrite og Poseidon; Zeus og Hermes taler med hinanden, i nærheden står Dionysos og Semele, og ved siden af hende står Ino. 4 På altret er desuden fremstillet Demeter, Kore, Pluton, moirerne (*Skæbnegudinderne*) og horaerne, og sammen med dem Afrodite, Athene og Artemis; de ledsager Hyakinthos til himlen sammen med hans søster Polyboia, der efter sigende døde som jomfru. På denne kultstatue af Hyakinthos har han allerede fået skæg, mens Nikomedes' søn Nicias har malet ham fantastisk smuk, hvorved han hentyder til, at Apollon var forelsket i ham. 5 Der er på altret også en fremstilling af Herakles, der på samme måde bliver bragt op til himlen af Athene og de øvrige guder. Videre er Thestios' døtre fremstillet på altret og muserne og horaerne. Hvad angår Zefyros (*Vestenvinden*), og hvordan Apollon mod sin vilje dræbte Hyakinthos og det, der skete med blomsten, kan det hele være gået anderledes til, men lad os holde os til sagnet.

6 Amyklai blev ødelagt af Dorerne og er siden da forblevet en landsby, men en seværdighed er der i den: en helligdom for Alexandra og en kultstatue af hende, og Amyklaierne siger, at Alexandra er den samme som Priamos' datter Cassandra. Der står også en statue af Klytaimnestra, og hvad man mener, er et gravmæle for Agamemnon. Af guderne dyrker de lokale Amyklaios og Dionysos, som de giver tilnavnet Psilax, hvilket efter min mening er fuldkommen korrekt, for Dorernes

ord for vinger er nemlig *psila*, og vinen løfter menneskene i vejret og letter deres sind mindst lige så meget som vingerne letter fuglene. Det var de ting i Amyklai, der er omtale værd.

7 En anden vej ud af hovedbyen fører til Therapne, og ved vejen står et træbillede af Athene Alea. Før man krydser Eurotas, fremviser de en helligdom for Zeus Plusios (*Rig*) lidt oppe over skrænten ned til floden. Når man har krydset den, ser man et tempel for Asklepios Kotyleus, som Herakles har bygget, og han gav ham navnet Kotyleus, fordi han var blevet helbredt for det sår i håndfladen (*kotyle*), han havde fået i den første kamp med Hippokoon og hans sønner. Det ældste af alle anlæggene langs denne vej er Ares' helligdom, som ligger <til> venstre for vejen, og man fortæller, at Dioskurerne medbragte kultstatuen fra Kolcherne. 8 De giver ham tilnavnet Theritas efter Thero (*Vilddyr*), som de siger var Ares' amme - noget de nok har hørt af Kolcherne, for Grækerne vil ikke vide af nogen amme for Ares, der hedder Thero. Efter min mening har han ikke fået navnet fra sin amme, men fordi man, når man møder en fjende, må lægge alle fine fornemmelser til side, sådan som også Homer siger om Achilleus:

*Et hjerte så hårdt som en løve.*³⁴

9 Byen Therapne har navn efter Lelex' datter. Der findes et tempel dér for Menelaos, og man siger, at Menelaos og Helena er begravet dér. Det er Rhodierne ikke enige med Lakedaimonerne i, for de siger, at da Menelaos var død, og Orestes stadig flakkede om, blev Helena fordrevet af Nikostratos og Megapenthes, og hun begav sig til Rhodos, hvor hun havde sin veninde Polyxo, der var gift med Tlepolemos. 10 Polyxos slægt var også fra Argos; hun var tidligere blevet gift med Tlepolemos og deltog i hans flugt til Rhodos; nu var hun dronning over øen, men enke med et faderløst barn, så de fortæller, at denne Polyxo ville hævne sig på Helena for Tlepolemos' død, nu da hun havde hende i sin magt. Mens Helena var i bad, sendte hun tjenestepiger af sted, der var forklædt som Erinyer, som greb Helena og hængte hende i et træ. Det er grunden til, at Rhodierne har en helligdom for Helena Dendritis (*i træet*). 11 Jeg skal også omtale en historie om Helena, som

34. Homer, *Iliaden* 24.41.

jeg ved, at Krotoniaterne fortæller, og Himeraierne er enige med dem. I Sortehavet ud for munden af Istros (*Donau*) munding ligger der en ø, som er indviet til Achilleus; dens navn er Leuke (*Hvid*), og dens omkreds er tyve stadier. Den er tæt bevokset med skov og fuld af både vilde og tamme dyr, og der findes et tempel for Achilleus og en kultstatue af ham. 12 De fortæller, at den første, der anløb øen, var en Krotoniater ved navn Leonymos. Under en krig mellem Krotoniaterne og de italiske Lokrere kaldte Lokrerne på grund af familieskabet Oïleus' søn Aias til hjælp i kampen. Leonymos havde kommandoen over Krotoniaterne og angreb modstanderne på det sted, hvor han havde hørt, at Aias havde taget opstilling, men blev såret i brystet, og da han havde ondt i såret, drog han til Delfi. Pythia sendte ham til Leuke, idet hun sagde, at Aias ville vise sig for ham dér og helbrede såret. 13 Da han senere var blevet rask og var vendt hjem fra Leuke, fortalte han, at han havde set Achilleus, at han havde set de to Aias'er, Oïleus' og Telamons sønner, og at Patroklos og Antilochos havde været sammen med dem. Og Helena levede sammen med Achilleus, og hun havde pålagt ham at sejle til Himera og meddele Stesichoros, at grunden til, at han havde mistet synet, var, at hun var vred på ham. Derefter digtede Stesichoros sin *Tilbagekaldelse*.³⁵

3.20 *Mere Therapne*

20 I Therapne erindrer jeg at have set et bassin, der hedder Messeïs. Nogle Lakedaimonere påstår, at det er det, der nu hedder Polydeukeia, der oprindeligt hed Messeïs, ikke den i Therapne. Bassinet Polydeukeia og Polydeukes' helligdom ligger til højre for vejen til Therapne.

2 I nærheden af Therapne ligger det såkaldte Foibaion, i hvilket der står et tempel for Dioskurerne, hvor de unge mænd ofrer til Enyalios, og der er ikke langt herfra til en helligdom for Poseidon med tilnavnet Gaiaochos (*Jordholder*). Går man derfra mod Taygetos, hedder landet Alesiai (*Malingsted*), og de fortæller, at Lelex' søn Myles var det første menneske, der opfandt en møllesten (*myle*) og malede mel (*alesai*) med dem i dette Alesiai, hvor der endvidere ligger et heroon for Taygetes søn Lakedaimon. 3 Krydser man så floden Fellia og passerer forbi Amyklai ad den lige vej til havet, kommer man til det sted, hvor den lakoniske by

35. Stesichoros fr. 15 Page.

Faris i sin tid lå. Drejer man af fra Fellia mod højre, finder man vejen til bjerget Taÿgetos. På sletten ligger et område, der er helliget Zeus Messapeus, et tilnavn, han skal have fået efter en mand, der var præst for ham. Forlader man vejen mod Taÿgetos her, kommer man til det sted, hvor byen Bryseai i sin tid lå. Der står endnu et Dionysostempel, og uden for det står hans kultstatue under åben himmel; til det indre af templet har kun kvinder adgang; det er nemlig kun kvinder, der foretager ofringerne i hemmelighed. 4 En top af Taÿgetos, Taleton, løfter sig over Bryseai, og de kalder den indviet til Helios og ofrer bl. a. heste til Helios; det samme ved jeg, at også Perserne har for skik at gøre. Ikke langt fra Taleton ligger Euoras, der vrimler med vilde dyr, særlig vildgeder, og forøvrigt byder Taÿgetos helt igennem på en udmærket jagt på disse geder, vildsvin og specielt hjorte og bjørne. 5 Egnen mellem Taleton og Euoras kalder de Therai, og de siger, at Leto fra toppen af Taÿgetos <så sin datter jage her, hvor> der endnu findes en helligdom for Demeter med tilnavnet Eleusinia, og det var her, siger Lakedaimonerne, at Herakles blev holdt skjult af Asklepios, mens han blev helbredt for et sår. Der står også et træbillede af Orfeus i den; det skal være et, Pelasgerne har lavet. 6 Jeg har også fået nys om et andet ritual, der bliver udført her: ved havet lå en by ved navn Helos, som jo også Homer omtaler i listen over Lakedaimonerne:

*og fra Amyklai og byen ved havets sandstrande, Helos.*³⁶

Det var Helios, den yngste af Perseus' sønner, der havde grundlagt den, og senere undertvang Dorerne den ved en belejring, og indbyggerne var dermed de første, der blev slaver af det lakedaimonske folk, og de første, der blev kaldt heloter, hvad de jo virkelig også var. Senere slog den skik igennem at kalde også de slaver, staten senere erhvervede, for heloter, skønt de var Dorere fra Messenien - præcis som hele det hellenske folk fik sit navn efter det område i Thessalien, der i sin tid hed Hellas. 7 Fra dette Helos bringer de nu på bestemte dage et træbillede af Demeters datter ind til Eleusinet. Femten stadier fra Eleusinet ligger det såkaldte Lapithaion, der har navn efter en lokal mand Lapithos og ligger på Taÿgetos, og tæt ved det ligger Dereion, hvor der under åben himmel står en kultstatue af Artemis De-

36. Homer, *Iliaden* 2.584.

reatis (*fra Dereion*). Ved siden af løber en kilde, som hedder Anonos, og omtrent tyve stadier fra Dereion ligger Harpleia, der strækker sig hen mod sletten.

8 Vejen fra Sparta til Arkadien fører forbi en kultstatue af Athene under åben himmel med tilnavnet Pareia (*Kind*). Derefter kommer en helligdom for Achilleus, som man ifølge traditionen aldrig lukker op, men de unge mænd, der skal kæmpe i Platanistas, skal ofre her til Achilleus før kampen. Spartanerne fortæller, at helligdommen er indstiftet af Prax, barnebarn af Pergamos, der var søn af Neoptolemos. 9 Videre fremme står det såkaldte Hestens gravmæle. Tyndareos ofrede her en hest og anbragte bejlerne på stykkerne af hesten og tog dem i ed på, at de ville forsvare Helena og den, der blev udvalgt til at ægte hende, hvis de blev forurettet; da han havde taget dem i ed, gravede han hesten ned her. Ikke langt fra dette gravmæle står syv søjler, opstillet, mener jeg, på den gammeldags manér, som de siger, er kultstatuer af planeterne. Der er endvidere et område helliget Kranios med tilnavnet Stemmatias (*Kransbærer*) ved vejen og en helligdom for Artemis Mysia. 10 Ca. 30 stadier fra byen står en kultstatue af Aidos (*Blufærdighed*), der skal være indviet af Ikarios i følgende anledning: da han gav Odysseus Penelope til ægte, forsøgte han at få Odysseus til at bosætte sig i Lakedaimon, men da det mislykkedes, bønfuldt han sin datter for anden gang om at blive hos sig, og da hun drog af sted til Ithaka, fulgte han vognen og tiggede og bad hende. 11 Odysseus fandt sig i det langt hen ad vejen, men til sidst bad han Penelope om enten at følge frivilligt med eller vælge faren og vende tilbage til Lakedaimon. De siger, at hun ikke svarede, men tilhylede sit ansigt, så Ikarios forstod, at hun ønskede at følge Odysseus, og han lod hende gå, hvorpå han rejste en kultstatue af Aidos; man fortæller nemlig, at Penelope var nået til dette sted på vejen, da hun tilslørede sig.

3.21

21 Tyve stadier længere fremme kommer Eurotas' strøm meget tæt på vejen, og her står et gravmæle for Ladas, der var sin tids hurtigste løber. Han vandt kransen i langdistanceløb i Olympia, og så vidt jeg kan regne ud, blev han syg lige efter sejren og døde her, da man var ved at bringe ham hjem. Graven ligger oven over landevejen. Han har en navnefælle, der også har sejret i Olympia, ikke i det lange, men i stadionløb, og i Eleiernes lister over sejrherreer står der, at han var en Achaier fra Aigion. 2 Fortsætter man herfra i retning af Pellana, kommer man til

det såkaldte Charakoma (*Grøft*) og derefter til Pellana, der i sin tid var en by. Det fortælles, at Tyndareos boede her, da han var på flugt fra Sparta for Hippokoon og hans sønner. Af seværdigheder dér kan nævnes Asklepios' helligdom og kilden Pellanis. Engang faldt en ung pige i den, da hun var i færd med at hente vand, og nok forsvandt hun, men det slør, hun havde om hovedet, skal være dukket op i en anden kilde, Lankia. 3 100 stadier fra Pellana ligger det såkaldte Belemina, som er den egn af Lakonien, der af naturen er bedst forsynet med vand, fordi Eurotas flyder gennem den, og i sig selv rummer den en overflod af kilder.

4 Tager man ned til havet ved Gythion, kommer man til en lakedaimonsk landsby ved navn Krokeai, <hvis> stenbrud ikke består af en sammenhængende klippe, men i stedet graver man stenblokke op, der ligner de sten, man finder i floder. De er vanskelige at bearbejde; men i forarbejdet tilstand ville de være en prydel selv for guders helligdomme, og de er særlig egnede til udsmykning af svømmebassiner og springvand. Af guder her står der foran landsbyen en kultstatue af Zeus Krokeatas i marmor og ved stenbruddet Dioskurerne i bronze. 5 Drejer man efter Krokeai til højre fra den lige vej til Gythion, kommer man til byen Aigiai, som man fortæller, at Homer³⁷ nævner under navnet Augeiai. Her findes en sø, der hedder Poseidons Sø, og ved den et tempel og en kultstatue af guden. Folk er bange for at fange fiskene i søen, for man siger, at hvis man fisker her, bliver man fra menneske skabt om til den fisk, der hedder havtaske.

6 Gythion befinder sig 30 stadier fra Aigiai. Den ligger ved havet og tilhører nu Eleutherolakonerne (*Frilakonerne*), som kejser Augustus befriede fra slaveriet for Lakedaimonerne i Sparta, hvis undersåtter de var. Hele Peloponnes er omsluttet af havet undtagen ved den korinthiske Isthme, og langs Lakoniens kyst findes de bedste purpormuslinger bortset fra dem, man finder i det fønikiske hav. 7 Eleutherolakonerne har atten byer. Når man kommer fra Aigiai, er den første ved havet Gythion, derefter kommer Teuthrone, Las og Pyrrhichos. På Tainaros ligger Kainepolis, Oitylos, Leuktra, Thalamai foruden Alagonia og Gerenia. På den modsatte side af Gythion ved havet ligger Asopos, Akriai, Boiai, Zarax, Epidauros Limeria, Brasiai, Geronthrai og Marios. Disse byer har Eleutherolakonerne fået lov til at beholde ud af de fireogtyve, de oprindeligt besad. Man må huske, at de øvrige,

37. Homer, *Iliaden* 2.583.

som jeg kommer til i min omtale, betaler skat til Sparta og dermed ikke er så selvstændige som de lige nævnte. 8 Gytheaterne fortæller, at byen ikke blev grundlagt af et menneske, men da Herakles og Apollon kom op at slås om trefoden og derefter var blevet forsonet, grundlagde de i fællesskab byen. På deres markedsplads står kultstatuer af Apollon og Herakles og ved siden af Dionysos. På den anden side står Apollon Karneios, en helligdom for Ammon, en kultstatue af Asklepios i bronze - hans tempel mangler tag - en kilde, der tilhører guden, en helligdom indviet til Demeter og en kultstatue af Poseidon Gaiaochos (*Jordholder*). 9 Han, som Gytheaterne kalder Den gamle Mand, og som de siger, bor i havet, fandt jeg ud af, var den samme som Nereus. De har betegnelsen fra Homer, der i *Iliaden* lader Thetis sige:

*I skal nu dukke ned i dybets vældige lomme,
finde den gamle af havet i sølvgrotten hvor han har hjemme.*³⁸

Der er endvidere en port, der hedder Kastors Port, og på akropolis findes et tempel for Athene med en kultstatue.

4.22 Uden for Gythion

22 Ca. tre stadier fra Gythion ligger der en rå sten, som man fortæller, at Orestes satte sig på, og straks forlod vanviddet ham, og derfor kaldes stenen på dorisk Zeus Kappotas (*Forløser*). Lige ud for Gythion ligger øen Kranaë, og Homer³⁹ har fortalt, at det var her, Alexander efter at have bortført Helena besteg og favnede hende for første gang. På fastlandet over for øen ligger en helligdom for Afrodite Migonitis, og hele stedet kaldes Migonion. 2 Det fortælles, at det er Alexander, der har bygget denne helligdom, og da Menelaos havde taget Ilion og efter otte år var kommet frelst hjem, opstillede han kultstatuer af Thetis og gudinden Praxidika (*Retsudøver*) tæt ved Migonitis. Oven over Migonion knejser bjerget Larysion, der er helliget Dionysos, og ved forårets komme fejrer de en fest for

38. Homer, *Iliaden* 18.140f.

39. Homer, *Iliaden* 3.445.

Dionysos, og de fortæller, at i kultdramaet indgår bl. a., at de finder en klase med modne druer.

3 Ca. 30 stadier længere fremme med Gythion på højre hånd findes på fastlandet en befæstning ved navn Trinasos (*Tre øer*), der forekommer mig snarere at være et fort end en by, og navnet tror jeg, den har fået efter tre småøer, der ligger ud for fastlandet her. Ca. 80 stadier længere fremme efter Trinasos ligger ruinerne af Helos, 4 og 30 stadier længere fremme ved havet ligger byen Akriai. Af seværdigheder rummer den et tempel for Gudernes Mor og en kultstatue af hende i marmor, og indbyggerne i Akriai siger, at det er den ældste helligdom for denne gudinde på Peloponnes, mens de Magnetere, der bor på nordsiden af Sipylos, har den allerældste kultstatue af Gudernes Mor på klippen Koddinos, og Magneterne fortæller, at det er Tantalos' søn Broteas, der har lavet det. 5 Akriaterne har også fostret en olympiadevinder, Nikokles, der vandt fem sejre i løb ved to olympiader, og der ligger et gravmæle for Nikokles mellem gymnasiet og bymuren ved havnen. 6 Fra havet ind i landet i en afstand af 120 stadier fra Akriai ligger Geronthrai. Den var beboet, før herakliden kom til Peloponnes, men Dorerne i Lakedaimon ødelagde den, jog Achaierne ud fra Geronthrai og sendte kolonister til byen af deres egen midte, og på min tid tilhørte byen Eleutherolakonerne. Ved vejen fra Akriai til Geronthrai ligger en landsby, der hedder Palaia (*Gammel*), og i selve Geronthrai findes et tempel og en hellig lund for Ares. 7 Hvert år fejrer de en fest for guden, hvorunder det er forbudt kvinder at gå ind i lunden. Rundt om markedspladsen har de kilder med drikkevand, og på deres akropolis står et tempel for Apollon og hovedet af en kultstatue af elfenben; resten af statuen gik op i luer sammen med det tidligere tempel.

8 Marios hedder en anden af Eleutherolakonerne byer. Den ligger 100 stadier fra Geronthrai, og dér findes en gammel helligdom, der er fælles for alle guder, og omkring den en lund med kilder. Også i Artemis' helligdom er der kilder, og Marios er så rig på kilder som noget andet sted. Oven over byen og også midt inde i landet ligger landsbyen Glyppia, og til en anden landsby Selinus er der tyve stadier fra Geronthrai.

9 De nævnte byer ligger alle i indlandet set fra Akriai, mens i retning mod havet ligger byen Asopos 60 stadier fra Akriai. I byen er der et tempel for de romerske kejsere, og ca. tolv stadier inde i landet en helligdom for Asklepios, som de kalder

Filolaos (*Folkeven*). I gymnasiet findes et sæt knogler, som de ærer, og som er voldsomt store, men dog stammer fra et menneske. På deres akropolis er en helligdom for Athene med tilnavnet Kyparissia (*Cypres-*). For foden af byen findes der ruinerne af en by, der blev kaldt de parakyparissiske Achaières. 10 I denne egn, ca. 50 stadier fra Asopos, ligger der en anden helligdom for Asklepios. Stedet hedder Hyperteaton (*Overperfekt*). 200 stadier fra Asopos springer et forbjerg ud i havet, som de kalder Onugnathos (*Æselkæbe*), og det byder på en helligdom for Athene uden kultstatue og uden tag, men efter sigende bygget af Agamemnon. Der er også et gravmæle over Kinados, som var styrmand på Menelaos' skib. 11 Bag næsset følger en bugt ved navn den boiatiske, og for enden af bugten ligger byen Boiai, grundlagt af Boios, en af herakliderne, der fortælles at have samlet beboerne fra tre byer Etis, Afrodias og Side. Af disse gamle byer, fortæller man, har Aineias grundlagt de to, da han på flugten til Italien af storme var blevet drevet ind i bugten. Etias skal være en datter af Aineias, og den tredje siger de, har fået navn efter Danaos' datter Side. 12 Da de blev jaget ud af disse byer, vidste de ikke, hvor det var bestemt, at de skulle bosætte sig, men de havde fået et orakelsvar, der sagde, at Artemis ville vise dem, hvor de skulle slå sig ned. Da de nu var gået i land, viste der sig en hare, og den tog de til fører på vejen, og da den forsvandt ind i et myrte-træ, grundlagde de byen, dér hvor det stod, og de ærer stadig dette træ og kalder Artemis for Soteira (*Frelserinde*). 13 På Boiaternes markedsplads ligger et tempel for Apollon, og andre steder i byen findes templer for Asklepios, for Sarapis og for Isis. Ruinerne <af Etis> ligger kun syv stadier fra Boiai, og på vejen derhen træffer man på venstre hånd en kultstatue i sten af Hermes. I ruinerne ser man en helligdom for Asklepios og Hygeia (*Sundhed*), som er ganske anselig.

3.23 På Peloponnes' sydspids

23 Øen Kythera ligger ud for Boiai, og til forbjerget Platanistus (*Platantræs-grotte*) – her ligger øen nemlig i kortest afstand fra fastlandet – er der 40 stadiers sejlads til forbjerget kaldet Onugnathos. Ved kysten på Kythera ligger havnebyen Skandeia og byen Kythera ca. ti stadier fra Skandeia oppe i landet; helligdommen for Urania er særdeles hellig og den ældste af Afrodites græske helligdomme. Gudinden selv er fremstillet som en bevæbnet træstatue.

2 Når man sejler fra Boiai ind under Kap Malea, er der en havn ved navn Nymfaion og en stående kultstatue af Poseidon samt en hule meget tæt ved havet, hvori der er en kilde med ferskvand, og rundt om den bor der mange mennesker. Når man har rundet Malea og er kommet 100 stadier fra det, træffer man et sted tæt ved kysten uden for Boiaternes grænser, der er helliget Apollon og har navnet Epidelion; 3 for den træfigur af Apollon, som nu står der, stod i sin tid på Delos, der dengang var handelsplads for Grækerne, og man regnede med, at handelsmændene stod under denne guds beskyttelse; det tog Mithridates' admiral Menofanes ikke hensyn til, måske fordi han selv var ligeglad med guden, måske fordi han havde fået befaling til det af Mithridates – for en mand, hvis mål er penge, kommer hensynet til guderne jo efter hensynet til profitten 4 – og da nu Delos var ubefæstet og beboerne ubevæbnede, løb Menofanes ind i havnen med sine krigsskibe og dræbte både de fremmede, der var på besøg, og Delierne selv. Han røvede masser af penge fra købmændene og tog alle tempelgaverne, solgte desuden kvinder og børn som slaver og raserede Delos selv til grunden. Mens øen nu blev hærget og plyndret, tog en af barbarerne træbilledet og kastede det med foragt i havet, men strømmen tog det imidlertid og bragte det til dette punkt af Boiaternes land, som derfor kaldes Epidelion. 5 Hverken Menofanes eller Mithridates undgik dog gudernes straf, for da Menofanes lettede anker efter at have lagt Delos øde, lagde de købmænd, der var undsluppet, sig straks i baghold og sænkede hans flåde. Guden tvang senere Mithridates til at begå selvmord, da hans rige var omstyrtet, og han selv blev jaget fra det ene sted til det andet af Romerne; der er folk, der påstår, at han fik en af sine lejesoldater til at give sig dødsstødet som en velgerning. Det var, hvad der hændte de to til gengæld for deres foragt for guderne. 6 Op til Boiaternes land støder Epidauros Limera, ca. 200 stadier fra Epidelion. Beboerne dér siger, at de ikke nedstammer fra Lakedaimonerne, men fra Epidaurerne i Argolis, og egentlig var de på en officiel sendelse til Asklepios på Kos, da skibet lagde ind her, og på grund af nogle drømmesyn forblev de og bosatte sig her. 7 De fortæller videre, at de havde en slange med sig fra Epidauros, men at den undslap fra skibet og forsvandt ned i jorden ikke langt fra havet. Dels drømmene, dels det tegn, slangen gav dem, fik dem til at blive og fæste bo her, og hvor slangen forsvandt, står der altre for Asklepios, og der gror oliventræer rundt om dem. 8 Ca. to stadier længere fremme på højre hånd findes det såkaldte Inos Vand, af

størrelse som en lille sø, men den går dybere ned i jorden; ved festen for Ino kaster de kager af bygmel i vandet. Hvis vandet tager imod dem, er det et godt varsel for den, der har kastet dem, men hvis de bliver sendt op igen, anses det for et dårligt varsel. 9 På samme måde reagerer Ætnas kratere, hvor folk kaster guld- og sølvting og alskens offerdyr ned. Hvis ilden tager imod det og fortærer det, glæder de sig over et godt varsel, men spyer den tingene op igen, tror folk, at det betyder ulykke for den mand, det sker for. 10 På vejen fra Boiai til Epidauros Limera ligger der en helligdom for Artemis Limnatis (*Ved søen*) i Epidaurernes land, og byen ligger tæt ved havet på en høj. Af seværdigheder rummer den en helligdom for Afrodite og en for Asklepios med en stående kultstatue i marmor, og på akropolisen et tempel for Athene og foran havnen et for Zeus med tilnavnet Soter (*Frelser*). 11 Over for byen skyder et forbjerg ved navn Minoa ud i havet, og bugten adskiller sig som helhed ikke fra de andre vige i Lakonien, men på stranden finder man småsten, med en smukkere form og i alle mulige farver.

3.24 *Andre, flere byer på det sydligste af Peloponnes*

24 100 stadier fra Epidauros ligger Zarax, som har en god havn, men er den mest medtagne af Eleutherolakonernes byer, for den var den eneste, der blev ødelagt af Kleonymos, søn af Kleomenes, Agesipolis' søn.⁴⁰ Kleonymos' historie har jeg fortalt ovenfor.⁴¹ I Zarax er der ikke andet at se end et tempel for Apollon for enden af havnen med en kultstatue, der holder en cithar.

2 Går man ca. 100 stadier videre fra Zarax langs havet, drejer ind i landet og går endnu ca. ti stadier op, kommer man til ruinerne af det såkaldte Kyfanta, og i ruinerne findes en hule indviet til Asklepios med en kultstatue i marmor. Her er også et kildevæld med koldt vand, der springer fra en klippe, og det fortælles, at Atalante var på jagt her omkring, og da hun led af tørst, slog hun med sin lanse på klippen, så vandet sprang frem.

3 Brasiai er den yderste af Eleutherolakonernes byer på kysten i denne retning. Den ligger 200 stadiers sejlads fra Kyfanta, og folk på den egn har en historie, der ikke stemmer med, hvad nogle af Grækerne fortæller, nemlig at Semele fødte Zeus

40. Kleomenes er søn af Kleombrotos.

41. 3.6.2.

et barn, blev opdaget af Kadmos og kastet i en kiste sammen med Dionysosbarnet; derpå blev kisten af strømmen kastet op på deres kyst, og Semele – de fandt hende nemlig ikke længere i live – gav de en pragtfuld begravelse og opfostrede Dionysos, fortæller de. 4 Da kisten var skyllet op på land, skiftede byen navn fra Oreiatai, som den hidtil havde heddet, til Brasiai, og endnu i vore dage bruger de fleste mennesker udtrykket *ekbebrasthai* om ting, der er skyllet op af havet. Brasiaterne fortæller også, at Ino på sin omflakken kom til landet og gerne ville være plejemor for Dionysos, og de viser også den hule, hvor Ino lod Dionysos vokse op, og sletten kalder de Dionysos' Have. 5 Der er to helligdomme, den ene for Asklepios, den anden for Achilleus, som de hvert år fejrer en fest for. Ved Brasiai er der et lille forbjerg, der glider ganske blidt ud i havet, og der er anbragt bronzefigurer med huer på hovedet, ikke over en fod høje, men jeg blev ikke klar over, om de regner dem for Dioskurer eller korybanter; de er tre i tal, den fjerde er en kultstatue af Athene.

6 Til højre for for Gythion ligger Las, ti stadier fra havet og fyrrer fra Gythion. Den nuværende by dækker området mellem de tre bjerge Ilion, Asia og Knakadion, men tidligere lå den på toppen af Asia; her ser man endnu ruinerne af den oprindelige by, og foran bymurene står en kultstatue af Herakles og et mindesmærke efter en sejr over Makedonerne, en afdeling af Filips hær, der under hans indfald i Lakonien skilte sig ud fra resten og plyndrede kystdistrikterne. 7 I ruinerne findes et tempel for Athene med tilnavnet Asia, efter sigende bygget af Polydeukes og Kastor, da de var kommet tilbage fra Kolcherne i god behold, og også Kolcherne har en helligdom for Athene Asia. Jeg vidste nok, at Tyndareos' sønner deltog i Jasons togt, men når jeg skriver, at Kolcherne dyrker Athene Asia, så er det noget, jeg har fået fortalt af Lakedaimonerne. Nær den nuværende by er der et bassin, der på grund af vandets farve kaldes Galako (*Mælkekilden*), og ved bassinet ligger et gymnasium, og der står også en gammel kultstatue af Hermes. 8 På Ilionbjerget ligger et tempel for Dionysos, og helt oppe på toppen et for Asklepios; ved Knakadion ligger et tempel for Apollon, her kaldet Karneios.

Ca. 30 stadier længere fremme fra Karneios ligger på et sted, der hedder Hypsoi, og som allerede er på den spartanske side af grænsen, en helligdom for Asklepios og for Artemis med tilnavnet Dafnaia (*Laurbær*-).

9 Ved havet ligger på et forbjerg et tempel for Artemis Diktyinna (*Net-*), som de fejrer med en fest én gang om året. Til venstre for dette forbjerg munder floden Smenos ud i havet. Dens vand er ganske særlig behageligt at drikke, og den har sine kilder på Taygetosbjerget og løber forbi byen i en afstand af ikke mere end fem stadier. 10 Ved det såkaldte Araïnon findes en grav for Las, og der står en statue på gravmælet. Folk her fortæller, at det var denne Las, der grundlagde byen, og at han blev dræbt af Achilleus; og Achilleus skal være landet hos dem for at bede Tyndareos om Helenas hånd. Men holder man sig til sandheden, var det Patroklos, der dræbte Las, for det var også ham, der bejlede til Helena. At Achilleus ikke nævnes i *Kvindekatalogen*, kan ikke bevise, at han ikke har anmodet om hendes hånd, 11 men Homer skriver i begyndelsen af sit digt,⁴² at Achilleus drog med til Troja for at gøre Atreus' sønner en tjeneste, ikke fordi han var bundet af en ed til Tyndareos. I sportskampene ved Patroklos' begravelse lader Homer Antilochos udtale, at Odysseus er en generation ældre end ham selv,⁴³ og han siger om Odysseus - mellem de ting, han fortæller Alkinoos om Hades⁴⁴ - at han ville ønske, at han havde set Theseus og Peirithus, der havde levet en generation tidligere, men om Theseus ved vi, at han bortførte Helena, og det er således totalt umuligt at antage, at Achilleus kan have været Helenas bejler.

4.25

25 Går man lidt længere frem fra gravmælet, munder en flod, der hedder Skyras, ud i havet; den var i sin tid anonym, men fik sit navn fra Achilleus' søn Pyrrhos, der lagde til her, da han kom sejlene fra Skyros for at gifte sig med Hermione. På den anden side floden ligger en gammel helligdom < . . . > fra et Zeusalter. 2 Inde i landet, 40 stadier fra floden, ligger byen Pyrrhichos. Nogle siger, at byen har fået sit navn fra Achilleus' søn Pyrrhos; andre at Pyrrhichos var en gud, en af de såkaldte Kureter; endnu andre, at Silenos kom fra Malea og slog sig ned her. At Silenos er vokset op på Malea, fremgår bl. a. af et digt af Pindar:

42. Homer, *Iliaden* 1.158.

43. Homer, *Iliaden* 23.790.

44. Homer, *Odysseen* 11.629-31.

*Han, der er vældig, kordansens stamper,
som blev af Maleas bjerg opfostret, husbond til Naïs,
Silenos.⁴⁵*

At han også hed Pyrrhichos, står ingen steder hos Pindar, men sådan siger beboerne på Malea. 3 På markedspladsen i Pyrrhichos er der en brønd, som Silenos skal have skænket dem; hvis brønden løb tør, ville de stå helt uden vand. I deres område er der følgende helligdomme: en for Artemis med tilnavn Astrateia (*Marchstopper*), fordi amazonerne standsede deres fremmarch her, og en for Apollon Amazonios. Begge kultstatuer er af træ og skal være indviet af kvinderne fra Thermodon.

4 Vejen fra Pyrrhichos rammer havet ved Teuthrone, hvor beboerne opgiver Atheneren Teuthras som grundlægger; af guderne dyrker de især Artemis Issoria, og de har en kilde ved navn Naïa. Forbjerget Tainaron strækker sig ud i havet 150 stadier fra Teuthrone, og det har to havne, Achilleios (*Achilleus' havn*) og Psamathus (*Sandhavn*); på den yderste spids er et tempel, der ligner en hule og foran det en kultstatue af Poseidon. 5 Visse græske digtere har skrevet, at det var her, Herakles førte Hades' hund op fra Underverdenen, men der findes ingen vej, der fører gennem hulen ned i jorden, og det er heller ikke let at forestille sig, at guderne har en underjordisk bolig, hvor sjælene forsamles. Derimod har Hekataios fra Milet⁴⁶ fundet en god forklaring, idet han mener, at der boede en skrækelig slange på Tainaron, som man kaldte Hades' hund, fordi den, der blev bidt af den, døde af giften. Det var denne slange, Herakles bragte til Eurystheus. 6 Homer⁴⁷ var den første, der kaldte det dyr, Herakles drev af med, for Hades' hund, men han gav det ikke et navn eller gav en beskrivelse som af Chimaira.⁴⁸ Senere digtere gav den navnet Kerberos og sammenlignede den i øvrigt med en hund, bortset fra, at den havde tre hoveder. Men Homer har lige så lidt sagt, at det var en hund, der jo er knyttet til et menneske, som han kaldte en slange for Hades'

45. Pindar fr. 156 Snell.

46. Hekataios *FGrHist* 1 F 27.

47. Homer, *Iliaden* 8.368, *Odysseen* 11.623.

48. Homer, *Iliaden* 6.181.

hund. 7 Der er opstillet forskellige votivgaver på Tainaron, deriblandt i bronze cit-harspilleren Arion på en delfin. Historien om Arion og delfinen har Herodot fortalt i afsnittet om Lydien, sådan som han havde hørt den.⁴⁹ Personligt har jeg set den delfin i Poroselene, der viste sin taknemmelighed over at være helbredt af en dreng, da den var blevet mishandlet af nogle fiskere, og når drengen kaldte på den, adlød den, og bar ham på ryggen, når han ønskede at ride på den. 8 På Tainaron er der endvidere en kilde, som der i vore dage ikke er noget specielt fantastisk ved, men som tidligere skal have vist dem, der så ned i vandet, både havne og skibe. En kone gjorde for bestandig en ende på disse syn ved at vaske snavset tøj i den.

9 Ca. 40 stadiers sejlads fra spidsen af Tainaron ligger byen Kainepolis (*Nyby*), som i sin tid hed det samme som forbjerget, Tainaron. I byen findes en megaron (*hal*) for Demeter og ved havet et tempel for Afrodite med en stående kultstatue af hende i marmor. 30 stadier herfra ligger Thyrides, et forbjerg på Tainaron, og ruiner af byen Hippola. Blandt dem ligger en helligdom for Athene Hippolaïtis, og et stykke længere ude ligger byen og havnen Messa. 10 Fra denne havn er der 150 stadier til Oitylos. Den heros, byen har navn efter, var oprindeligt Argeier, søn af Amfianax, der var søn af Antimachos. Oitylos' seværdigheder er en helligdom for Sarapis og på markedspladsen en træfigur af Apollon Karneios.

Kommentar til kap. 20-25

3.20 Byer (eller tidligere byer) i Eurotas-dalen (på Taÿgetos-bjergets østside).

1 I hvad man kunne kalde 'pausanianske tigerspring' (tigerspring, fordi de kommer uventede og uden varsel) bevæger P. sig i området N og S for Sparta, på Ø-siden af bjerget.

De 'professionelle' kommentatorer, mine kilder (Frazer, Levi, Musti & Torelli) har været på stedet (hvad jeg ikke har), og kommentarerne veksler meget mellem tolkninger af P.s 'i nærheden af' (og andres mistolkninger) af byer og arkæologiske rester, nye navne til gamle steder og formodninger. Jeg holder mig til, at vi bevæger os i en cirkel med radius 10-25 km N og S for Sparta på bjergets østside ned mod dalen og kommenterer sikre forhold og historier.

1 Polydeukeion er en helligdom for Polydeukes/Pollux, én af dioskurerne; de går igen i

2 Foibaion, en helligdom for Foibos, tilnavnet til Apollon.

3 Faris, jf. P. 3.2.6 og i skibskatalogen Il. 2.582, er identificeret med det moderne Vaphio, i dag kendt for sin mykenske kuppelgrav *tholos* – der stadig kan ses – og berømt for de smuk-

49. Herodot 1.23-4.

ke guldbægre på Nationalmuseet i Athen.

4 - 5 Titanen Leto betragter fra toppen af bjerget sin datter Artemis; det leder tanken hen på den smukke unge faiakker-prinsesse Nausikaa, der i Od. 6. sang (v. 106) som en Artemis springer ned ad bjergene, og den sikkert firkantede træstatue af Orfeus midt ude i naturén minder én om, at *rigtig* gammel kult ikke er eller bliver glemt, jf. Her 2.171.

6 Omtalen af Helos, der giver navn til de spartanske heloter: 'statslaver' er Pausanias ene om, men bynavnet inviterer til en etymologisk forklaring, og byen er nævnt i Il. 2.584.

Den normale betegnelse for grækere hos Homer er achaiere, argivere, danaere.

8 P. er pludselig på vej N-på mod Arkadien, hvor en 'smuktkindet' Athene kan have mindet ham om Paris og hans skønhedskonkurrence; - med Achilleus og hans søn Neoptolemos i nærheden.

9 - 11 Det springende kapitel rundes af med heste, væddeløb om Helena, noget der kan ligne Carlsvognen-opstilling, og om Penelope og hendes fars tilknytning til fastlandet, inden hun ender som Odysseus' hustru på øen Ithaka.

At 'undse sig' ved at føre sløret op for ansigtet er en almindelig gestus i græsk kunst.

3.21 Byer i Eurotas-dalen

De mange byer og bystatsnavne i de sidste seks kapitler er *kursiverede* for at lette overblikket.

1 P. er i den nordlige del af Eurotas-sletten, ca. 50 km N for Sparta.

Mht. OL-vinderen Ladas er der - som P. skitserer - to muligheder: enten 440 f. eller 280 f., - monumentet er ikke fundet.

2 *Pellana*; en kilde og et slør, der dukker op et andet sted; have, floder og kilders underjordiske sammenhænge, potamografi, havde allerede interesse i oldtiden; det bekræfter mytologiske slægtsammenhænge mellem elementerne.

3 Med *Bellamia* og (*Karystos*) er P. nået til Lakoniens N-grænse mod Messenien og Argolis.

4 Spring! - og P. er i *Krokeai*, nær havet ca. 8 km NV for Gythion og bugten dér.

Den mørkegrønne porfyrr, på italiensk *verde antico* med det geologiske navn *Lapis Lacedaemonicus* blev meget brugt som fx dekorativ kontrast i mange bygningssammenhænge, - i termeanlæg fx.

5 *Aigiai* ligger stadig inde i landet, byen er nævnt i Skibskatalogen, Il. 2.583 under navnet Augia.

6 - 7 *Gythion* er i dag (2007) en mindre by (ca. 5000 indbyggere) ved bugten, præget af turistlivet i tavernerne ved havnen, med lystbåde og færgeforbindelser; i romersk tid var byen et administrativt centrum med havn, teater, termeanlæg, akvadukt og forum.

7 *Eleutherolakonernes* (de frie lakonere) forbund stammer fra 21 f., Augustus' periode; det pausianske Hellas var jo en del af romerriget, og kampene mellem Marcus Antonius og den senere Augustus satte også sine spor i Grækenland, når bystaterne og forbundende fordelte deres sympati på de stridende parter med de konsekvenser, det kunne indebære, Torelli & Musti (1991) p. 262 ff.

8 Herakles, kampen med Apollon om trefoden som et symbol på magten, og Dionysos som Apollons kontrapunkt peger i retning af en forbindelse til Delfi, men det kan også være et forsøg på fra P.s side at kæde statuerne sammen i en slags intern grundlæggelsesmyte uden direkte tilknytning til Delfi.

9 *Aigiai*; Nereus nævnes i Il. 18.140 f

4.22 Omkring Gythion, Migonion, (og derpå mod Ø og rundt om...halvøen.)

Efter Gythion bevæger P. sig mod Ø mod *Akriai* for efter en kort tur op i landet at foretage noget, der kan minde om en rundtur, en sejlads (*periplous*) om den østligste af Peloponnes' tre sydlige halvøer. Men først *theoremata* (skuetingene) i Gythions omegn.

1 Orestes flakkede efter mordet på moren Klytaimnestra forvirret og vanvittig omkring på Peloponnes, men her ved Gythion har man udpeget en større natursten (sikkert en meteorit, jf. Levi 2, p. 80, n. 214), hvor vanviddet er stoppet.

- Fra Gythion kan man stadig se den lille ø (med et kapel, bygget oven på et klassisk fundament), hvor Paris og Helena forenedes for første gang, jf. Il. 3.443 ff.

2 At kunne plukke modne druer i april vil virkelig være et tegn på guddommelig, dionysisk nærvær.

3 - 4 Cybele-kultstatuen i *Akriai* får P. til at tænke i egne nære cirkler: Magnesia i Lydien, hvor han sikkert boede, jf. indledningen/Pausanias-vitaet.

6 En afstikker mod N, op i landet til *Geronthrai* og en Ares-helligdom og –fest.

9 Over *Asopos* med romersk kejserkult er P. på ved mod S.

10 – 11 Den boiatisk bugt danner en bue på omkring 10 km N for øen Kythera.

- Der er ingen henvisninger til styrmand Kinados; han er sikkert faldet om, da Menelaos vendte hjem efter sin hjemrejse, jf. Od. 4. omkring v. 100 f.

- Med *Boiai* (i dag Neapolis (den nye by)) er P. pludselig i den romerske verden: den trojanske prins Æneas på vej til Italien for at grundlægge Rom; men Vergil har ikke digtet eksplicit om denne begivenhed.

- Haren, myrtebusken og orakelsvaret er ikke med i Fonteroses stikordsregister; det lyder som et konstrueret grundlæggelsesorakel.

3.23 på det (Peloponnes' østlige sydspids), øen Kythera, og op langs Peloponnes'østkyst

1 Øen *Kythera* og Afrodite Urania-templet er der flere henvisninger til, fx Her. 1.105. Der var som P. nævner tale om en større kult, der sikkert stammede fra Fønikien, men der er ikke fundet rester af templet.

2 - 5 Tilbage på fastlandet mod *Epidelion*: en træfigur (fra øen Delos) og en moralsk historie om kong Mithridates af Pontos og hans admiral Menofanes, hvis historiske navn er Archelaos. Delos var stadig i romertiden både en rig og central handelsø i Ægæerhavet, - og Apollons ø, - derfor er begivenheden i 88 f. så voldsom; Mithridates dør i 63 f., jf. Appian *Mithridatica*, 28.108.

6 – 7 *Epidaurus Limeras* forbindelse med Argolis (og øen Kos) lyder sandsynlig og Asklepi-

os-slangen, der grundlægger den ny by, er næsten 'efter bogen' om grundlæggelse af byer.

10 -11 *Minoa* er i dag Monemvasia, en lille, interessant by, der nærmest hænger ude på klippesiden ned mod vandet; man formelig kravler og sidder på bjergknolden og dens sider ud mod Ægæerhavet; i turistsæsonen er der mange mennesker.

3.24 Videre mod N, Brasiai, og derpå tilbage VSV omkring Gythion, Las.

1 Historien om *Zarax* og Kleonymos 2 er fortalt i P 3.6.2.

2 I *Kyfanta*; Atalante er en kraftfuld, lansesvingende kvindelig jæger knyttet til Meleager og historien om det kalydoniske vildsvin, jf. Tortzen p. 297.2

3 – 5 *Brasiai*, tæt ved N-grænsen til Argolis forklares etymologisk (med en perfektum infinitiv medium af verbalstammen *bra-*, der betyder: voldsomt at kaste noget *op* (fra havet fx)). Myten starter ellers i Theben (Kadmos), men ender her i Brasiai, hvor den kombineres med Ino, der (ellers) kastede sig *ud* fra klippen, men her optræder som mor-erstatning for Dionysos efter Semeles død. Man har sikkert gerne villet have del i en Dionysoskult, jf. også navnet Dionysos' have.

- Korybanterne på næssene ved Brasiai er små hueklædte dæmoniske væsner i et antal af 2, 3 op til 9, fremstillet som dansende krigere, jf. Tortzen p. 300.1. Her skal de nok beskytte skibe.

6 Ca. 60 km i fugleflugt i retning VSV mod Gythion, mod *Las*, der senere blev befæstet som middelalderborg og venetiansk fortifikation. Ilion, Asia og Knakadion har genklang af noget østligt.

- Sejren over en afdeling af Filip 2s hær er i 337 f., jf. Polyb 5.19.

7 Jasons Argonautertog, som Zeus- og Tyndareos-sønner også deltog i, gik bl.a. mod Kolchis, hvor Medea var prinsesse, - resten er kendt stof.

10 Selvom Achilleus og Patroklos i Il. optræder som par, var Patroklos den ældste, jf. Il. 1.158. Også Platon anser Patroklos for *erastes*, den aktive elsker, - for at tale i symposisk sprog, jf. Platons Symposion 180 A.

11 Patroklos' begravelses skildres i Il. 23.790

- Odysseus beretning til Alkinoos om Hades og Antilochos findes i Od. 11.630.

- Som bidrag til diskussionen om alders-fastsættelsen kan man også anføre, at Achilleus i Eur. *If. i Aulis* bliver fremstillet som den *unge* mand, der skal forloves med Ifigenia, Helenas niece.

3.25 På den sydlige del af Peloponnes' midterste tange, - i dag *Mani*

1 – 2 *Pyrrhichos*, navnet tilknytning til en kuret, samme type som korybanterne.

Thermedom er Amazonernes mytiske land mod Ø, et sted i det tidligere Rusland.

4 Forbjerget *Tainaron* er den ca. 10 km brede halvø, der strækker sig fra *Teuthrone*/Kotro-nass ca 30 km stik S.

5 - 6 Man kan ikke fortænke folk i at tro, at de her på sydspidsen er ved Verdens Ende eller Indgangen til Underverdenen; her er øde og mystisk.

- Hekataios fra Milet er historiker, - en generation før Herodot, dvs. omkring 500 f. (Jacoby, FGrHist. 1 F 12);

- Herakles arbejder og tilbagemeldinger til 'arbejdsgiveren' Eurystheus er uhyre populære motiver på vasemalerier. Hades' tre-hovede hund Kerberos vogtede nedgangen til dødsriget, - henvisningen til Homer er: Il. 8.368 og Od. 11.623; chimæren, der fortil var en løve, i midten en hjort og bagtil en slange optræder i Bellerofontes-historie i Il.s 6. sang.

7 Historien om citharspilleren Ariston fra Korinth, der blev reddet af, og red på en delfin, kan læses mere udførligt hos Herodot 1.24.

Herfra går P.s vej mod N på halvøen Manis vestkyst op mod *Oitylon*.

8 *Kainepolis*, *Thyrides* og *Hippola*, *Messa* ligger længst mod S på Malea.

3.26 *Det sydligste af Lakonien, Oitylos*

26 Vejen fra Oitylos til byen Thalamai er omkring 80 stadier lang, og på vejen møder man en helligdom og et orakel for Ino. Orakelsvarene modtager man ved at lægge sig til at sove, og så viser gudinden én i drømme, hvad man ønsker at vide. Under åben himmel i helligdommen står kultstatuer i bronze, en af Pasifaë, en anden af Helios (*Solen*). Statuen i selve templet kan man ikke se for kranse; de siger, at også de er af bronze. Der springer også en hellig kilde med drikkevand, som er dejlig at drikke. Pasifaë er et tilnavn til Selene (*Månen*), ikke en lokal guddom hos Thalamaterne.

2 Tyve stadier fra Thalamai ligger en by ved navn Pefnos ved havet, og der ligger en lille ø ude foran den, ikke større end en stor klippeblok, og den hedder også Pefnos. Thalamaterne siger, at Dioskurerne er født dér, og jeg er godt klar over, at Alkman har sagt det samme i et digt,⁵⁰ men de siger ikke, at de voksede op på Pefnos, men at Hermes bragte dem videre til Pellana. 3 På denne holm står der kultstatuer i bronze af Dioskurerne, en fod høje, under åben himmel, men havet vil ikke rukke dem, skønt det om vinteren skyller ind over klippen. Det er faktisk et under ligesom det, at myrerne her har en lysere farve end sædvanligt. Messenerne påstår, at dette område oprindeligt tilhørte dem, og de regner derfor Dioskurerne for deres, ikke for Lakedaimonernes.

50. Alkman fr. 23 Page.

4 Tyve stadier fra Pefnos ligger Leuktra, men hvorfor byen hedder sådan, ved jeg ikke. Hvis ikke det skulle stamme fra Perieres' søn Leukippos, som Messenerne siger, så tror jeg, det er grunden til, at folk på denne egn særlig dyrker Asklepios, for de mener nemlig, at han er søn af Arsinoë, Leukippos' datter. Der står en kultstatue af Asklepios i marmor og en af Ino på et andet sted. 5 Der er også et tempel for Priamos' datter Kassandra med en kultstatue af hende, som de lokale kalder Alexandra. De har også træfigurer af Apollon Karneios ligesom Lakedaimonerne har det i Sparta, og på deres akropolis findes en helligdom og en kultstatue af Athene. I Leuktra er der også et tempel og en lund helliget Eros; om vinteren løber en vandstrøm gennem lunden, men bladene, som falder af træerne om foråret, bliver ikke båret væk af strømmen, selv når den står højest. 6 Jeg tilføjer en begivenhed, der er indtruffet i min tid på kysten ved Leuktra: ild blev båret af vinden, antændte en skov og fortærede størstedelen af træerne, men da jorden var brak, fandt man her opstillet en kultstatue af Zeus Ithomatas (*Fra Ithome*). Det er, siger Messenerne, et bevis på, at Leuktra oprindeligt tilhørte Messenien. Der er dog også den mulighed, at Lakedaimonerne fra begyndelsen af har boet i Leuktra, og at Zeus Ithomatas er blevet dyrket dér.

7 Kardamyle, som Homer⁵¹ omtaler blandt de gaver, Agamemnon giver løfte om, er underlagt Lakedaimonerne i Sparta, siden kejser Augustus skilte dem fra Messenien. Kardamyle ligger otte stadier fra havet, 60 fra Leuktra, og her findes et helligt område tæt ved stranden, der tilhører Nereus' døtre, og man fortæller, at de steg op af havet her for at se Pyrrhos, Achilleus' søn, da han var på vej til Sparta for at ægte Hermione. I byen er en helligdom for Athene og en for Apollon Karneios i den lokale doriske stil.

8 Den by, der i Homers digte⁵² hedder Enope, kaldes nu Gerenia. Indbyggerne er Messenere, men de betaler skat til Eleutherolakonernes forbund. Nogle siger, at Nestor voksede op i denne by, andre, at han flygtede hertil, da Pylos var ved at blive indtaget af Herakles. 9 Her i Gerenia er der for Asklepios' søn Machaon et gravmæle og en helligdom, og folk kan finde helbredelse for sygdomme hos Machaon. De kalder det hellige sted Rhodos, hvor man også kan se en stående kult-

51. Homer, *Iliaden* 9.150 = 9.292.

52. Homer, *Iliaden* 9.150 = 9.292.

statue i bronze af Machaon. Han har en krans om hovedet, som Messenerne på deres lokale dialekt kalder for en *kifos*. Forfatteren⁵³ til *Den lille Iliade* siger, at Machaon blev dræbt af Telefos' søn Eurypylos. 10 Og af den grund ved jeg også selv, hvad der foregår i Asklepioshelligdommen i Pergamos: de begynder deres hymner med Telefos, men tilføjer intet om Eurypylos, og i det hele taget vil de ikke nævne hans navn i templet, fordi de ved, at han er Machaons morder. Det fortælles, at Nestor bragte Machaons knogler med tilbage, men at Podaleirios blev slået ud af kurs, da Grækerne sejlede hjem efter at have plyndret Troja, kom i land i Syrnos på det kariske fastland og slog sig ned dér.

11 I Gerenias område ligger bjerget Kalathion, hvor der findes en <helligdom> for Klaia og en hule lige ved siden af helligdommen, hvor indgangen er smal, men det indre er nok værd at se. I retningen ind i landet fra Gerenia ligger Alagonia 30 stadier borte, en by, jeg allerede har nævnt i listen over Eleutherolakonerne.⁵⁴ Af seværdigheder rummer den helligdomme for Dionysos og for Artemis.

53. Fr. 7 Kinkel.

54. 3.21.7.